

5/2005

Samfunnsspeilet 5/2005 – 19. årgang

Samfunnsspeilet presenterer aktuelle analyser om levekår og livsstil. Samfunnsspeilet kommer ut seks ganger i året og gir viktig informasjon om sosiale, demografiske, økonomiske og kulturelle endringer i samfunnet. Samfunnsspeilet henvender seg til deg som er samfunnsengasjert, og til deg som har bruk for å kjenne det norske samfunnet i jobben din. For studenter og skoleelever er tidsskriftet en nyttig kilde som fyller tomrommet mellom lærebøker og dagspressen.

Redaksjon:

Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (dae@ssb.no), Mads Ivar Kirkeberg, Trude Lappegård, Tor Morten Normann, Elisabeth Nørgaard, Jorun Ramm (red.), og Hege Kristin Fosser Pedersen.

Redigering:

Liv Hansen, Anne Skarateppen og Kirsten Aanerud.

Design: Siri E. Boquist.

Trykk: Lobo Media.

Omslagsfoto: Siri Boquist

Priser: Per år kr 330,- (institusjoner), kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603.

ISBN 82-537-6853-2 Trykt versjon.

ISBN 82-537-6854-0 Elektronisk versjon.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning. Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Navnevalg ved giftermål: Likestillingens siste skanse? <i>Turid Noack og Kenneth Aarskaug Wiik</i>	2
Seniorer og arbeid: Dessertgenerasjonen; lever lenger og jobber kortere <i>Elisabeth Ugreninov</i>	9
Syv år med Opptrappingsplanen for psykisk helse – hvor står vi? <i>Ingunn Hegstad Ottersen</i>	16
Adult Literacy and Life skills survey (ALL) 2003: Nordmenn flest forstår det de leser <i>Bengt Oscar Lagerstrøm</i>	22
Flest flytter innenfor egen kommune <i>Tanja Seland Forgaard</i>	29
Siden sist	39

Likestillingens siste skanse?

Det har vært hevdet at kjøp av gaver til familie og venner er det området der likestillingen kanskje har kommet kortest. Det er vanligvis kvinner som sørger for slike innkjøp. Mange vil nok nikke bekreftende til dette. Men, som denne artikkelen viser, er navneskikker ved ekteskapsinngåelse et annet område som konkurrerer om likestillingens jumboplass: Fremdeles er det et mindretall av kvinner som beholder sitt etternavn når de gifter seg.

*Turid Noack og
Kenneth Aarskaug Wiik*

"... det er hverken naturlig eller hensiktsmessig, at mann og hustru fører forskjellige slektsnavn." (Inst. O. VIII (1922:3). Slik het det for mer enn 80 år siden i innstillingen til vår første navnelov. Siden den gang har det skjedd flere endringer på vei mot likestilling i navnevalg (se boks om lovverket). Lovgivningen er ikke lenger noen hindring for full likestilling på dette området. Men hvor likestilte er vi i praksis? Hvor mange kvinner velger å beholde sitt eget navn alene, hvor mange menn tar konas etternavn og hvor mange par satser på å bruke begge etternavn?

Når ble det påbudt med arvelige slektsnavn ...

I dag er det en selvfølge at alle har et fast arvelig etternavn. De første faste slektsnavnene i Norge ble registrert i overklassen i de største byene så tidlig som på 1500-tallet, men de moderne navneskikkene med faste, arvelige etternavn var ikke allment utbredt i den norske bybefolkningen før i andre halvdel av 1800-tallet (Utne 2002). På landsbygda holdt en lenger fast på de gamle navneskikkene med bruk av patronymer, det vil si farens fornavn med *sen-* eller *datter-*ending, som etternavn. Også yrkestittel, eller gårdsnavn, plassert bak eller foran personnavnet, var vanlig i grisgrendte strøk fram til 1923, da den moderne navnepraksisen med faste etternavn ble lovfestet (Utne 2002; NOU 1:2001).

... og at gifte kvinner skulle ha mannens slektsnavn?

Skikken med at kvinner bytter til mannens etternavn ved giftermål, er heller ikke spesielt gammel. Riktignok var det enkelte kvinner som brukte mannens etternavn så tidlig som i andre halvdel av 1700-tallet, men det var først med overgangen til faste arvelige slektsnavn at dette ble vanlig. Før den tid beholdt de aller fleste kvinner sine føreketenskapelige etternavn, som oftest patronymer, eller personlige tilnavn, livet ut.

Navneskifte ved giftermål var en kontinental skikk med lange tradisjoner i adelen og overklassen, blant annet i Tyskland og Danmark. Også hos oss var det de bedrestilte lag av befolkningen som først innførte skikken med å skifte til mannens slektsnavn, og fra midten av 1800-tallet og utover tok majoriteten av kvinner fra høyere sosiale lag i byene mannens navn når de giftet seg (Utne 2002:5, NOU 1: 2001:56).

Turid Noack er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (turid.noack@ssb.no).

Kenneth Aarskaug Wiik er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (kenneth.aarskaug.wiik@ssb.no).

På begynnelsen av 1900-tallet hadde skikken med navnebytte fått feste i store deler av landet og i de fleste lag av befolkningen (Utne 2002). Med den nye navneloven ble gifte kvinner pålagt å ta mannens slektsnavn. Praktiske problemer med den varierende navnebruken opp gjennom historien ble brukt som begrunnelse for den nye loven. Dette var før innføringen av personnummer, så ett fast etternavn per familie lettet statens registreringsarbeid betraktelig (NOU 1:2001).

Skikken med å overta mannens etternavn er langt fra universell. For eksempel har det i Spania aldri vært vanlig å ta mannens etternavn. Der brukes både mors og fars slektsnavn som etternavn, og det endres ikke ved giftermål. Et annet eksempel er Island, der patronymer fortsatt er den vanligste formen for etternavn. I den grad navnebytte ved giftermål forekommer, vil det som regel være kvinner som gifter seg med en mann med et sjeldent, ikke-islandsk etternavn (NOU 1:2001:24 og 120, Thørnblad 2003).

Ingen statistikk over valg av etternavn

Navneloven av 1923 innførte som hovedregel at kvinner skulle skifte til mannens etternavn ved giftermål, men hun kunne fortsatt beholde sitt pikenavn som mellomnavn (se boks om lovverket). Det kunne gjøres unntak, men i mange år forutsatte det en begrunnet søknad og samtykke fra ektemannen. Så lenge dette var ordningen, tok nok de aller fleste kvinner ektemannens etternavn. Presise tall for hvor mange som etter å ha sendt inn en søknad, fikk lov til å beholde sitt pikenavn, finnes ikke etter det vi kjenner til. Først og fremst gjaldt det nok kvinner som allerede før giftermålet var godt kjente under sitt eget navn, som for eksempel kunstnere og andre i frie yrker (Utne 2002).

Reglene ble etter hvert lempet på, og fra 1964 kunne alle kvinner som ønsket å beholde sitt eget navn etter giftermålet, nøye seg med å krysse av for dette i vigselspapirene. Imidlertid fikk kvinnen fortsatt automatisk mannens etternavn dersom hun ikke meldte fra i forkant av vielsen (NOU 1: 2001).

I 1979 ble regelen om at kvinner skulle ta ektemannens navn opphevet, og det ble innført full likestilling mellom kvinner og menn i valg av etternavn ved giftermål. Med andre ord ble det åpnet opp for at også mannen kunne overta kvinnens navn.

I 2003 kom en ny navnelov. Den åpnet for å lage et nytt felles etternavn, enten et bindestreksnavn basert på ektefellenes føreteknelige etternavn, eller et helt nytt felles navn (lov om personnavn 2003). Samtidig fikk også samboere mulighet til å ta hverandres etternavn. Kravet er at de har felles barn, eller har bodd sammen i minst to år.

Lovverket

Før navneloven i 1923 kunne en kvinne som giftet seg, enten ta ektemannens slektsnavn (felles slektsnavn) eller beholde sitt eget føreteknelige slektsnavn. Et tredje alternativ var å holde på eget slektsnavn foran mannens (eget slektsnavn som mellomnavn).

1923: Egen navnelov påla fast slektsnavn for alle nordmenn. Ved giftermål skulle kvinner ta mannens etternavn ved ekteskap. Loven gjorde det også klart at barna skulle overta farens navn. Kun i spesielle tilfeller kunne kvinnen bære det slektsnavnet hun hadde hatt som ugift. I 1923 ble en eventuell navnebevilling gitt mot et gebyr på 40 kroner, tilsvarende rundt 800 kroner i 2004.

1949: Kvinner fikk generell adgang til å søke om å beholde sitt eget navn. Slike søknader ble først innvilget etter at ekteskapet var inngått, og forutsatte samtykke fra ektemannen (NOU 2001:1).

1964: Ordningen om at kvinner måtte søke om å få beholde eget slektsnavn opphører. Kvinner som ønsket å beholde eget slektsnavn trengte nå bare å gi melding om dette før vielsen. Dersom det ikke ble gjort, fikk de automatisk mannens navn.

1979: Ny lovendring som påla begge parter å velge hvilket navn de ville ha etter at ekteskapet var inngått, felles slektsnavn eller beholde slektsnavnet en allerede hadde.

2003: Ny navnelov. Mulighet for å bruke begge etternavn kombinert med bindestrek som nytt etternavn. Også samboere gis adgang til å ta hverandres etternavn. Kravet er at de enten har bodd sammen i minimum to år eller har felles barn.

Undersøkelsen

Artikkelen bygger på data fra spørreundersøkelsen *Fremtidsplaner, familie og samliv* (FFS 2003) som våren 2003 ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå med støtte fra Norges forskningsråd. 6 317 kvinner og menn med minst en norskfødt forelder deltok i undersøkelsen. Kvinnene var i alderen 20-44 år (født 1959-1983), mens mennene var 23-47 år gamle (født 1956-1980).

Respondentene fylte selv ut spørreskjemaet. Utvalget var landsrepresentativt med et frafall på 37 prosent, noe som ikke er en uvanlig frafallsprosent i denne typen postale studier. Informasjon om respondentenes bosted, inntekt samt deres egen og foreldrenes utdanning er hentet fra SSBs registre.

Fortsatt mangler det tall for hvor mange som velger den ene eller den andre løsningen. I hvilken grad lovens intensjoner om likestilling er nedfelt i faktisk atferd, vet vi derfor lite om. Nyere norske undersøkelser tyder imidlertid på at kvinner i langt større grad overtar mannens etternavn ved giftermål enn vice versa. Fjellhaug (1998) fant i sin studie av navnevalg ved ekteskapsinngåelse i Oslo i 1995 at 32 prosent av kvinnene beholdt sine egne navn, mens så mye som 68 prosent overtok mannens navn, enten ved å skifte til hans navn alene (30 prosent) eller ved å beholde sitt eget etternavn som mellomnavn (38 prosent). Kun 1,6 prosent av mennene som giftet seg i Oslo i 1995 tok kvinnens etternavn (Fjellhaug 1998). Hvor representativt dette Oslo-mønsteret er for skikkene ellers i landet, er imidlertid vanskelig å si.

En landsrepresentativ undersøkelse

I 2003 gjennomførte Statistisk sentralbyrå en landsrepresentativ undersøkelse om familie og samliv. Den rettet seg mot unge og yngre voksne, nærmere bestemt kvinner og menn i alderen 20-47 år (se boks om undersøkelsen). Som en del av denne undersøkelsen ble det blant annet spurt om en hadde skiftet etternavn i forbindelse med giftermål. De ugifte, det vil si personer som aldri hadde vært gift, ble isteden spurt om hva de regnet med å gjøre dersom de giftet seg.

De fleste kvinner beholder pikenavnet som mellomnavn

Våre data bekrefter at kvinner i all hovedsak overtar mannens navn når de gifter seg. Av unge og yngre voksne kvinner med ekteskaps erfaring oppga 46 prosent at de hadde valgt å ta mannens slektsnavn som sitt nye etternavn, men at de dessuten hadde beholdt sitt pikenavn som mellomnavn. Noe færre, 34 prosent, hadde tatt mannens navn og kuttet ut sitt eget slektsnavn. De som hadde valgt å beholde sitt eget slektsnavn var i klart mindretall, nærmere bestemt 20 prosent (se figur 1).

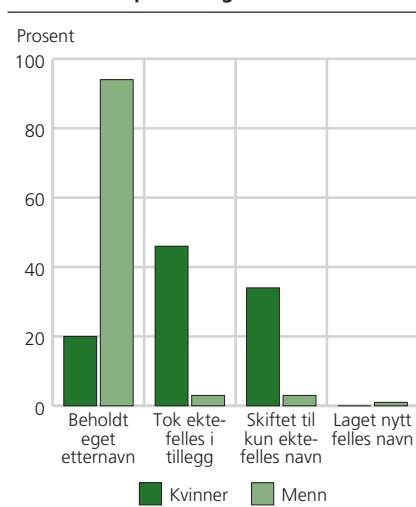
Som ventet, var det langt færre menn som hadde skiftet navn i forbindelse med at de giftet seg. Mens kvinnene med sine valg fordeler seg på tre ganske store grupper, er mennene så godt som unisone. 93 prosent av mennene endret ikke etternavn da de giftet seg. Det vil si at bare 7 prosent hadde gjort en endring. Av disse valgte 3 prosent å ta konas navn i tillegg, og like mange hadde valgt å bare ha konas slektsnavn som sitt etternavn (se figur 1).

En kombinasjon av begge etternavn til et nytt fellesnavn, enten ved å kombinere de to navnene med bindestrek eller ved å satse på et nytt navn uavhengig av sine tidligere navn, var svært lite vanlig. Ytterst få, nærmere bestemt 0,3 prosent av kvinnene og 1 prosent av mennene hadde satsset på et nytt etternavn. Som tidligere nevnt, ble denne muligheten vesentlig enklere med den nye navneloven i 2003. Effekten av denne loven fanges imidlertid knapt opp i vår undersøkelse siden den ble gjennomført bare noen måneder etter at lovendringen trådte i kraft.

Store kjønnsforskjeller også blant ugifte

Undersøkelsen rettet seg også til dem som var ugifte på intervju tidspunktet, det vil si kvinner og menn som verken var, eller hadde vært gift. Denne gruppen ble spurt om hvordan de ville løse navnespørsmålet dersom de en dag skulle gifte seg.

Figur 1. Valg av etternavn ved giftermål. Kvinner (20-44 år) og menn (23-47 år) med ekteskaps erfaring. Prosent

Kjønnsforskjellene er i store trekk de samme som blant gifte menn og kvinner. Også ugifte menn er lite innstilt på å endre navn, 82 prosent regnet med å ikke skifte navn dersom de giftet seg. 5 prosent av mennene uten ekteskaps erfaring ser for seg at de vil kombinere sitt og ektefelles etternavn, mens 1 prosent planlegger å overta konas navn (se figur 2).

I likhet med de gifte kvinnene er kombinasjonen ektefelles navn og pikenavnet som mellomnavn det mest valgte (38 prosent) også blant de ugifte. Men alternativet å beholde eget navn avanserer fra tredje til annen plass sammenliknet med de gifte. 28 prosent av de ugifte kvinnene sa at de ville beholde sitt eget navn dersom de giftet seg. Å skifte til ektefelles navn alene er det av de tre alternativene som får minst oppslutning blant de ugifte kvinnene (17 prosent).

Ellers merker vi oss at det fjerde alternativet, å lage et nytt felles navn, får svært beskjeden oppslutning også blant de ugifte. Dette til tross for at det for denne gruppen er blitt atskillig enklere å gjennomføre i praksis. I underkant av 1 prosent av de ugifte kvinnene og mennene ser for seg at de vil lage et bindestreksnavn, eller et annet nytt felles navn når de gifter seg. Fordi navneloven er relativt ny, er det grunn til å tro at mange av dem som ble spurt, ikke kjente til de nye reglene.

På et slikt hypotetisk spørsmål som er brukt her, må en forvente relativt store "vet ikke"-andeler. I dette tilfellet var det henholdsvis 16 prosent (kvinner) og 11 prosent (menn) som var usikre på hva de kom til å gjøre dersom de giftet seg. Kvalitative studier på området, og mer uformelle kilder som avisartikler og debattsider på Internett, tyder på at spørsmålet om navneskifte i forbindelse med giftermål engasjerer. Temaet er sensitivt for mange par, og dette gjelder nok spesielt for kvinnene (se bl.a. Kline, Stafford og Miklosovic 1996, Twenge 1997). Dette kan i seg selv være en årsak til at flere kvinner enn menn ikke vet hvilket etternavn de vil velge om de gifter seg.

Høyt utdannede kvinner beholder oftest eget navn

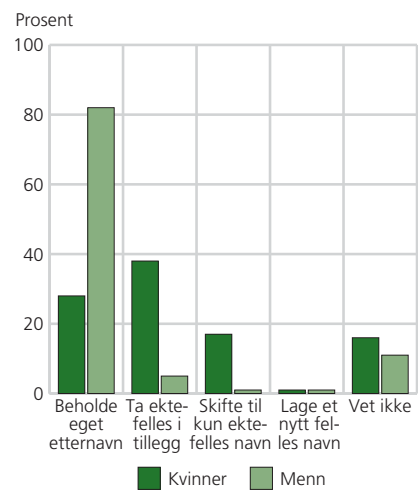
Navnevalg beskrives ofte som et svært personlig valg. Det skulle tilsi at navnevalg varierer lite med for eksempel utdanning, alder og hvor i landet en bor. Men er det slik?

Siden det i første rekke er kvinner som benytter seg av alternativene som navneloven gir, ser vi her bare på kvinner. I denne delen har vi også valgt å konsentrere oss om dem som har ekteskaps erfaring, det vil si kvinner som allerede har tatt et navnevalg.

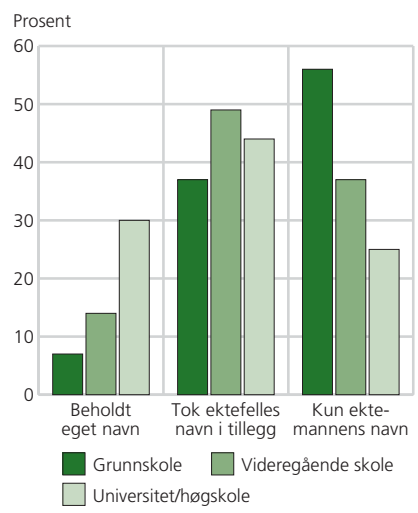
Mens tre av ti høyt utdannede kvinner beholdt etternavnet de hadde hatt som ugifte, gjorde under én av ti (7 prosent) grunnskoleutdannede kvinner det samme. Blant gifte kvinner med videregående utdanning, hadde 14 prosent holdt fast på sitt eget etternavn i forbindelse med giftermålet (se figur 3).

Tilsvarende variasjoner finner vi hos kvinner som ga avkall på eget slektsnavn. 56 prosent av grunnskoleutdannede kvinner og 37 prosent av kvinner med videregående skole overtok ektemannens etternavn da de giftet seg. Denne løsningen hadde bare en fjerdedel av de universitetsutdannede kvinnene valgt.

Figur 2. Valg av etternavn ved eventuelt giftermål. Ugifte kvinner (20-44 år) og menn (23-47 år). Prosent

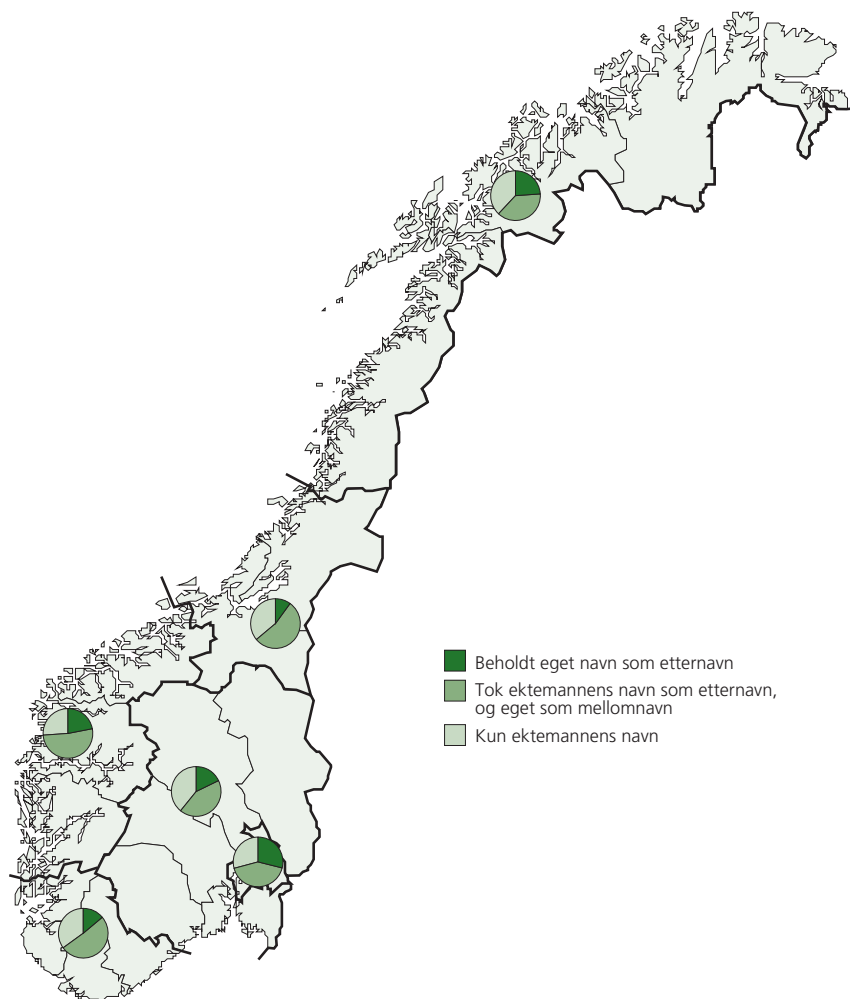

Figur 3. Valg av etternavn ved giftermål, etter høyeste fullførte utdanningsnivå. Gifte kvinner (20-44 år). Prosent

Tabell 1. Valg av etternavn ved giftermål etter bosted. Gifte kvinner (20-44 år). Prosent

	Hele landet	Oslo og Akershus	Østlandet	Agder og Rogaland	Vestlandet ellers	Trøndelag	Nord-Norge
Beholdt eget navn som etternavn	20	29	18	14	22	10	24
Tok ektemannens navn som etternavn, og eget som mellomnavn	46	42	43	51	52	54	38
Kun ektemannens navn	34	29	39	35	26	36	38
N	1434	274	377	257	267	119	140

Figur 4. Valg av etternavn ved giftermål, etter bosted. Gifte kvinner (20-44 år). Prosent

Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Å ta ektefellens etternavn i tillegg til sitt eget var det mest populære alternativet for kvinner i de to øverste utdanningsgruppene. Nesten halvparten av kvinner med videregående utdanning og noe færre (44 prosent) universitets- eller høyskoleutdannede kvinner beholdt pikenavnet som mellomnavn (se figur 3). Også en stor andel av de grunnskoleutdannede kvinnene hadde tatt vare på sitt opprinnelige etternavn som mellomnavn (37 prosent).

Å beholde eget navn – et storbyfenomen?

Kvinner bosatt i Oslo og Akershus er de som oftest beholder navnet sitt. I den andre enden av skalaen finner vi kvinner fra Agderfylkene og Rogaland samt Trøndelag. Nærmere tre av ti gifte kvinner fra Oslo og Akershus beholdt pikenavnet som eneste etternavn da de giftet seg, sammenliknet med én av ti trøndere og 14 prosent av kvinnene bosatt i de sørligste fylkene. Ellers i landet varierer prosentandelen kvinner som ikke byttet navn mellom 18 (Østlandet ellers) og 24 (Nord-Norge) (se figur 4/tabell 1).

De ivrigste navnebytterne finner vi på Østlandet (med unntak av Oslo og Akershus) og i Nord-Norge. Begge steder tok om lag fire av ti kvinner ektemannens etternavn da de giftet seg. Lavest navneskiftefrekvens finner vi i Oslo og Akershus og på Vestlandet der færre enn tre av ti byttet etternavn.

Også andelen av de gifte kvinnene som har tatt ektefellens navn i tillegg til pikenavnet, varierer med hvor i landet de bor. Mens over halvparten av kvinnene fra Agder og Rogaland, Vestlandet og Trøndelag hadde beholdt pikenavnet som mellomnavn, var dette mindre vanlig i Nord-Norge (38 prosent), Oslo og Akershus og Østlandet ellers (42 og 43 prosent) (se tabell 1).

Å beholde eget navn er langt vanligere i storbyene enn ellers i landet. Én av tre kvinner bosatt i Oslo, Bergen eller Trondheim hadde gjort det. Utenom storbyene var det bare en knapp femtedel som lot være å endre navn (se figur 5). Og mens en fjerdedel av storbykvinnene tok ektemannens navn alene, valgte om lag en tredjedel (35 prosent) av kvinnene bosatt utenom de tre største byene det samme alternativet.

Oppsummering og diskusjon

Det har vært hevdet at kjøp av gaver til familie og venner er det området der likestillingen kanskje har kommet kortest. Det er vanligvis kvinner som sørger for slike innkjøp (Borch 1994, Bøe og Wærness 2005). Mange vil nok ikke bekrefte dette. Men, som vi har sett i denne artikkelen, er navneskikker ved ekteskapsinngåelse et annet område som konkurrerer om likestillingens jumboplass.

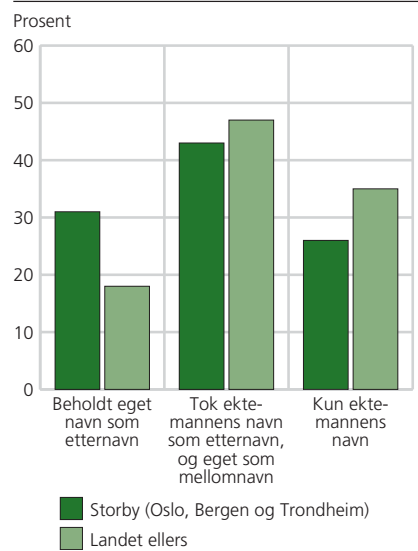
Lovgivningen er ikke lenger et hinder for likestilling i navnevalg, og som vist over, åpnet navneloven for full likestilling i 1979. Dessuten skulle den rådende likestillingsideologien tilsi mindre oppslutning om tradisjonelle navnevalg, og mer vekt på å beholde eget navn. En kunne også forvente større likhet mellom kjønnene, det vil si at navneskifte ble vanligere blant menn.¹

I tillegg til svakere sosiale og juridiske restriksjoner på navnevalg, har familiemønsteret endret seg. Særlig kunne den markerte veksten i skilsmissehyppigheten fra siste halvdel av 1960-tallet tenkes å være et argument mot tradisjonelle navnevalg. Underforstått at de som velger å ta ektefellens navn, oftere enn tidligere risikerer å sitte igjen med etternavnet til "eksen", eller å måtte skifte etternavn nok en gang.

De aller fleste som deltok i undersøkelsen, hadde giftet seg i løpet av de to siste tiårene, altså etter at påbudet om at kvinner skulle bytte til mannens etternavn ble opphevet.² En skulle derfor ventet at flere menn tok konas etternavn, at begge beholdt sitt eget, eller alternativt at flere av ekteparene som har giftet seg etter 2003 laget et nytt felles etternavn. Like fullt bekrefter våre funn at det i all hovedsak er kvinner som bytter og menn som beholder navn når de gifter seg. Åtte av ti kvinner hadde valgt å ta mannens etternavn. Kvinner som beholder sitt eget etternavn, og menn som tar ektefellens etternavn, må fortsatt sies å representere et brudd med etablerte navnetradisjoner.

Som vi har sett, varierer kvinners valg av etternavn med deres utdanningsnivå og bosted. Kvinner med høyskole – eller universitetsutdanning og de som er bosatt i storbyer, er klart mindre tradisjonelle i sine navnevalg enn andre kvinner. Om dette skyldes at høyt utdannede, urbane kvinner er mer bevisst sin egen identitet, eller mindre tradisjonsbundet er vanskelig å si.³ At det spesielt er høyt utdannede kvinner som velger å beholde eget navn bekreftes i flere internasjonale og norske studier (se bl.a. Johnson og Scheuble 1995, Scheuble, Klingemann og Johnson 2000, Fjellhaug 1998). Om de også er trendsettere når det gjelder navnevalg, er vanskelig å si. Kanskje følger de andre kvinnene etter, kanskje vil de holde fast på sine tradisjoner.

Figur 5. Valg av etternavn ved giftermål. Storbyer og landet ellers. Gifte kvinner (20-44 år). Prosent

¹ To svenske studier fra henholdsvis 1975 og 1989 viste at yngre personer var blitt mindre tradisjonelle i sine navnepreferanser. Det gjaldt både kvinner og menn, men mennene var mer tradisjonelle enn kvinnene (Trost 1991).

² I overkant av 90 prosent av kvinnene og mennene hadde giftet seg etter 1980.

³ Vår studie gir ingen muligheter for å se på i hvilken grad selve navnet påvirker sannsynligheten for et navneskifte. Nærmere bestemt om personer med mer vanlige slektsnavn er mer tilbøyelige til å skifte navn, mens de med sjeldne navn oftere holder på sitt opprinnelige navn. Det var for eksempel en stor nedgang i bruken av sen-navn i løpet av etterkrigstiden (NOU:1 2001), noe som kan bety at dette er etternavn som det er lettere å gi avkall på. Men om det er slik at selve navnet er avgjørende, må det i så fall i langt større grad gjelde for kvinner enn for menn siden de aller fleste menn uansett beholder eget navn.

Referanser

- Borch, A. (1994): "Hei hå, nå er det jul igjen..." En kvantitativ studie av innkjøp, giving og mottak av julegaver, Arbeidsrapport nr. 10, Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).
- Bøe, J. B. og K. Wærness (2005): "Vi vil vel være prototypen på likestilt økonomi". Om økonomiske forvaltningssystemer i norske barnefamiliehushold", *Sosiologisk tidsskrift*, 13(1): 29-44.
- Fjellhaug, M. (1998): Hans eller hennes? Valg av slektsnavn ved giftermål. Hovedoppgave i nordisk Universitetet i Oslo.
- Johnson, D. R. og L. K. Scheuble (1995): "Women's Marital Naming in Two Generations: A National Study", *Journal of Marriage and The Family*, 57 (3): 724-32.
- Kline, S. L., L. Stafford og J. L. Miklosovic (1996): "Women's Surnames: Decisions, Interpretations and Associations with Relational Qualities", *Journal of Social and Personal Relationships*, 13(4): 593-617.
- Lov av 9. februar 1923 nr. 2 om personnavn.
- Lov 2002-06-07 nr. 19: Lov om personnavn (navneloven), <http://www.lovdato.no/all/hl-20020607/019.html> (30.03.2005).
- NOU (2001:1): Lov om personnavn. Tradisjon, liberalisering og forenkling, Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Innst. O. VIII. (1922): Innstilling fra justiskomiteen om utferdigelse av lov om personnavn (Ot.prp. nr.12 for 1922), Kristiania: Justiskomiteen.
- Scheuble, L. R., K. Klingemann og D. R. Johnson (2000): "Trends in Women's Marital Name Choices: 1966-1996", *Names*, 48(2): 105-14.
- Thørnblad, R. (2003): Tradisjonell praksis i moderne samfunn. En analyse av kvinners navnebytte ved ekteskapsinngåelse, Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Tromsø.
- Trost, J. (1991): What's in a Surname? Family Reports 19. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Twenge, J. M. (1997): "Mrs. His Name". Women's Preferences for Married Names", *Psychology of Women Quarterly*, 21(1997): 417-29.
- Utne, I. (2002): "Gifte kvinners etternavn, slektsnavn og mellomnavn", *Genealogen* (2) 2002: 5-19.

Takk til amanuensis Ivar B. Utne, Universitetet i Bergen, for nyttige kommentarer.

Etternavn, så vel som fornavn, er en viktig del av vår identitet. Hvilket etternavn vi velger, kan ha sine rasjonelle begrunnelser, men symbolske hensyn må også antas å veie tungt. Tradisjonen med å skifte til mannens navn har spesielt fra feministisk hold blitt ansett som en skikk som reproducerer patriarkalske strukturer og bidrar til fastlåste kjønnsrollemønstre (se blant annet Kline m.fl. 1996). Med andre ord kan det å gi slipp på pikenavnet i forbindelse med giftermål være uttrykk for at det fortsatt er naturlig å betrakte kvinnen som den minst selvstendige part i et parforhold.

Det kan selvsagt reises spørsmål om navnevalg er en god likestillingsindikator. De konkrete ringvirkningene av navnevalg ved ekteskapsinngåelse er få, om noen. Den reelle likestillingskampen i et parforhold vil nok utspilles på helt andre og viktigere arenaer.

Dessertgenerasjonen; lever lenger og jobber kortere

Et framtidig problem for Norge er at andelen yrkespassive øker samtidig som andelen yrkesaktive synker. Per i dag er bare én av tre personer yrkesaktive ved 66-årsalder, men nedtrappingen starter allerede ved 60 år. Utfordringen for Norge blir å øke antallet seniorer i arbeidslivet slik at de framtidige offentlige pensjonsutgiftene reduseres.

Selv om det er usikkert hvor mange vi blir, og hvor i landet vi velger å bo om 50 år, vet vi at levealderen vil stige. Det er gledelig for Norge at vi lever lenger, men medaljen har en bakside. Både i Norge og andre europeiske land øker antallet yrkespassive mer enn antallet yrkesaktive. Dette får konsekvenser for finansieringen av alderspensjon, helsetjenester og eldreomsorg fordi de yrkespassive må forsørges av de yrkesaktive.

Figur 1 gir et innblikk i hvordan vi kan forvente oss at antallet eldre vil bli i framtiden. Fra 1950 til 2004 har antallet personer 67 år og over steget fra 250 000 til omtrent 600 000 personer. Uavhengig av hvilke alternativer vi velger, viser figuren at vi fortsatt kan forvente en vekst av antall personer 67 år og over i befolkningen. Andelen personer 67 år og over i befolkningen vil øke fra 13 prosent i dag og til et sted mellom 15 og 28 prosent i 2050. Med utgangspunkt i alternativet middels vekst vil antallet personer nå 1 250 000 personer i alderen 67 år og over i 2050.

Boks 1. Befolkningsframskrivning

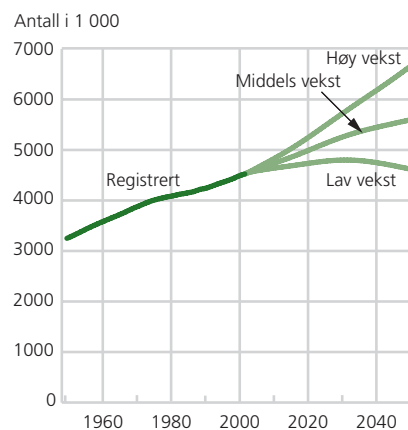
I Statistisk sentralbyrås (SSBs) modell framskrives befolkningen etter alder og kjønn ett år om gangen for 94 prognoseregioner, som deretter fordeles på de enkelte kommunene. Framskrivningene tar utgangspunkt i folketallet per 1. januar 2002. Beregninger av befolkningsutviklingen framover er alltid usikre. Usikkerhetene er størst for små kommuner og minst for landet som helhet. Dessuten øker usikkerheten jo lenger framover i tid vi ser. For å ta hensyn til denne usikkerheten blir det beregnet flere alternative utviklingsforløp hvor det tas hensyn til endringer. Hvert framskrivningsalternativ er beskrevet med fire bokstaver hvor rekkefølgen av bokstavene alltid er den samme: fruktbarhet, levealder, innenlandsk flyttenivå og nettoinnvandring. For eksempel betyr MMMM middels fruktbarhet, middels levealder, middels innenlands flyttenivå og middels nettoinnvandring, det vil si det midtre hovedalternativet, kalt middels nasjonal vekst. En ytterligere beskrivelse av befolkningsframskrivninger finnes på SSBs hjemmeside: www.ssb.no/folkfram.

Underholdskvoten for eldre

Underholdskvoten for eldre viser hvor mange yrkesaktive det er per yrkespassiv over 67 år. I modellen viser yrkespassive til personer i alderen 67 år og over og yrkesaktive til personer i alderen 20 til 66 år. Denne beregningen forutsetter at alle personer i alderen 20 til 66 år er yrkesaktive og at ingen i alderen 67 år og over er yrkesaktive. Dette er ikke riktig i virkeligheten, men fruktbart for å illustrere endringene i forholdet mellom yrkesaktive og yrkespassive.

Elisabeth Ugreninov

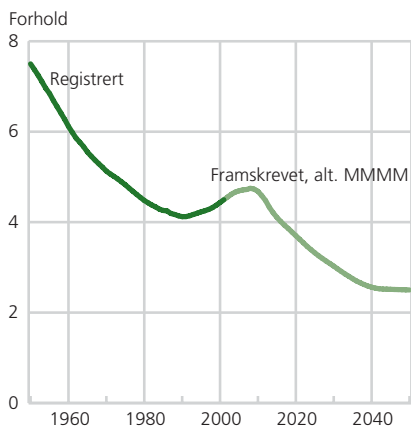
Figur 1. Antall personer 67 år og over, observert og framskrevet. 1950-2050

¹ Høy vekst = alternativ HHMH, middels vekst = alternativ MMMM og lav vekst = alternativ LLML.
Kilde: Framskrivning av folkemengden, Statistisk sentralbyrå.

Elisabeth Ugreninov er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (elisabeth.ugreninov@ssb.no).

Figur 2. Underholdskvoten for personer 67 år og over, etter middels vekst

Kilde: Befolkningsframskrivinger, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 1. Sysselsatte i prosent av alle personer i hver gruppe, etter alder. Årsgjennomsnitt for 2004

Alder	I alt	Menn	Kvinner
50-54 år	83	86	80
55-59 "	75	80	70
60-64 "	57	63	52
65-66 "	33	36	30
60 år	72	76	68
61 "	68	75	61
62 "	56	62	50
63 "	43	48	39
64 "	42	46	38
65 "	34	37	31
66 "	32	35	30

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, SSB.

Færre til å forsørge flere

I 1950 var det mer enn sju i yrkesaktiv alder per pensjonist. Dette antallet sank gradvis ned til et nivå på rundt 4 i yrkesaktiv alder per pensjonist for så å stige til dagens nivå på 4,4 personer. Raten vil fortsette å stige til et sted mellom 4,5 og 4,8 i 2010 for så å falle til om lag 3,7 i 2020, og deretter falle forholdsvis raskt. I 2050 vil alternativet med middels vekst gi i overkant av 2 yrkesaktive per pensjonist (Østby 2004:5, Brunborg 2004:17).

I realiteten vil antallet yrkesaktive per yrkespassiv bli enda lavere når vi trekker inn betydningen av tidlig pensjonering, en antatt økning i attføringspensjonister og uførepensjonister (Rønningen og Fredriksen 2002:17). Grunnen til dette er at faktisk eller forventet status i arbeidsmarkedet ikke er med i beregningen av underholdskvoten (se boks 1).

Når starter nedtrappingen fra arbeidslivet?

De mest yrkesaktive seniorerne befinner seg i aldersspennet 50 til 54 år hvor andelen yrkesaktive er 80 prosent eller over. Etter fylte 54 år synker yrkesaktiviteten gradvis med økt alder og ender på 32 prosent for 66-åringer. Yrkesdeltakelsen synker for både menn og kvinner når de runder 55 år. For menn i alderen 55 til 59 år synker yrkesdeltakelsen med 6 prosentpoeng og 10 prosentpoeng for kvinner. Forskjellene i yrkesdeltakelse med hensyn på alder er større for kvinner enn menn. De største forskjellene i yrkesaktivitet finner vi når vi sammenlikner personer i alderen over og under 60 år. Etter fylte 60 år synker yrkesdeltakelsen med opptil 20 prosentpoeng for både menn og kvinner, og ligger på 63 prosent for menn og 52 prosent for kvinner. For både menn og kvinner synker andelen sysselsatte ytterligere med opptil 30 prosentpoeng for aldersgruppen 65 til 66 år sammenliknet med aldersgruppen 60 til 64 år. Yrkesaktiviteten varierer mellom 35 og 48 prosent for menn og 23 og 30 prosent for kvinner. Andelen sysselsatte blant menn reduseres relativt mer med alder sammenliknet med kvinner slik at forskjellene mellom menn og kvinner blir noe mindre ettersom alderen øker.

Nedtrapping år for år

For å få fram nyansene i avgangene fra arbeidsmarkedet etter fylte 60 år, ser vi også på ettårig aldersinndeling for personer i aldersspennet 60 til 66 år. Blant menn i alderen 60-61 år er det så å si ingen forskjell i sysselsetting. Derimot er det noe lavere sysselsetting blant kvinner på 61 år sammenliknet med kvinner på 60 år. For både menn og kvinner går andelen sysselsatte ned med drøye 10 prosentpoeng etter fylte 62 år. Denne nedgangen kan skyldes at personer som har fylt 62 år kan gå av med avtalefestet pensjon, AFP (boks 2), hvis arbeidsplassen omfattes av ordningen. For både menn og kvinner synker andelen sysselsatte ytterligere med drøye 10 prosentpoeng fra 62 til 63 år. Etter 63 år holder den seg stabil til og med 64-årsalder før andelen igjen reduseres til 37 prosent for menn og 31 prosent for kvinner ved 65-årsalder og 35 og 30 prosent ved 66-årsalder.

Boks 2. AFP

Avtalefestet pensjon (AFP) ble innført i tilknytning til inntektsoppgjøret i 1988. Hovedinnholdet i ordningen er at yrkesaktive på visse vilkår får mulighet til å gå av med pensjon før pensjonsalderen i folketrygden på 67 år. Pensjonen består hovedsakelig av uførepensjonen samt et AFP-tilegg. AFP-ordningen gir noe lavere kompensasjon ved lavere inntektsnivåer enn det som er tilfelle for folketrygden. Årsaken til dette er at pensjonen ikke skal overstige 70 prosent av tidligere inntekt. AFP beregnes som en folketrygdspensjon derfor er kompensasjonsprofilen svært lik folketrygdens. Som følge av AFP-tilegget er imidlertid ytelsesnivået noe høyere (Rønningen og Fredriksen 2002).

Boks 3. Datagrunnlaget

I artikkelen brukes hovedsakelig datakildene arbeidskraftundersøkelsen, AKU og EU-SILC.

AKU er basert på intervju med et utvalg av befolkningen (24 000 personer i kvartalet). På dette grunnlag beregnes tallet på yrkesaktive for hele befolkningen i alderen 16 til 74 år. Det medfører at resultatene er noe usikre på grunn av tilfeldigheter og skjevheter ved utvalget (Grunntabeller 2002).

EU-silc er en undersøkelse med et representativt utvalg av befolkningen i alderen 16 år og over. I 2003 var svarprosenten 71 og i alt 5 852 personer og husholdninger ble intervjuet. Hovedsakelig inneholder dataene opplysninger som er innhentet via intervju, men for å bedre datagrunnlaget er det også koblet på registeropplysninger om inntekter og overføringer. EU-silc er korrigert for skjevheter og frafall.

Boks 4. Definisjoner

Seniorer: Med seniorer menes personer i alderen 50-66 år.

Sysselsatte: Sysselsatte er personer i alderen 16-74 år som utførte inntektsgivende arbeid av minst én times varighet i undersøkelsesuka, samt personer som har et slikt arbeid, men som var midlertidig fraværende pga. sykdom, ferie, lønnet permisjon e.l. Personer som er inne til førstegangsmilitær- eller siviltjeneste regnes som sysselsatte. Personer på sysselsettingstiltak med lønn fra arbeidsgiver klassifiseres også som sysselsatte, til forskjell fra personer på andre typer tiltak (kvalifiseringstiltak), hvor det bare utbetales en kursstønad e.l.

Yrkesaktive: Yrkesaktive omfatter personer med en yrkesinntekt høyere enn folketrygdens minstestøtte til alders- og uførepensjonister.

Yrkespassive: Yrkespassive omfatter personer med yrkesinntekt lavere enn folketrygdens minstestøtte til alders- og uførepensjonister.

Hva kjennetegner de yrkesaktive seniorene?

De yngre seniorene er mer yrkesaktive enn de eldre seniorene hvor hovedskillet går ved fylte 60 år. Personer i alderen 60-64 år har mer enn seks ganger så høy sannsynlighet for å stå utenfor arbeidsmarkedet enn personer i alderen 50-54 år (se boks for analysemetode). Tidligere har vi også sett at menn er mer yrkesaktive enn kvinner uavhengig av alder. Det er nesten dobbelt så høy sannsynlighet for at en kvinne står utenfor arbeidsmarkedet enn en mann etter fylte 50 år. Utdanning har også helt klart betydning for yrkesaktiviteten samt hvor lenge en blir i yrkeslivet. Gjennomgående er personer med universitets- eller høyskoleutdanning yrkesaktive lenger enn personer med lavere utdanning. Imidlertid får utdanning større betydning med økt alder hvor de største forskjellene befinner seg i aldersgruppen 60-66 år. Sannsynligheten for at en senior med universitets- eller høyskoleutdanning er yrkesaktiv, er 70 prosent høyere enn en senior med videregående skole eller lavere utdanning. Imidlertid er sivilstatus viktigere enn både kjønn og utdanningsnivå. En person som bor alene har dobbelt så høy sannsynlighet for å stå utenfor arbeidsmarkedet som en person som er gift eller samboende. Grunner til at aleneboende i større grad er yrkespassive, og om yrkespassivitet

Tabell 2. Andel yrkesaktive, etter alder, kjønn og utdanning. 2003

Alder	Ungdomsskole		Videregående skole		Universitet/høyskole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
30-49 år	86	62	89	77	97	89
50-59 år	84	50	85	75	92	89
60-66 år	40	20	47	42	74	73

Kilde: EU-silc 2003.

Boks 5. Analysemetoder

Seniorenas tilknytning til arbeidslivet eller uføretilstand er analysert ved hjelp av logistisk regresjon. Logistisk regresjon er en multivariat analysemetode som benyttes for å studere nettoeffekten av flere forklaringsvariabler på en avhengig variabel. Metoden er velegnet når den avhengige variabelen er dikotom som betyr at den har to uavhengige verdier. I den første analysen ser vi hvorvidt seniorene er yrkesaktive eller yrkespassive, mens vi i den andre analysen tar utgangspunkt i om de er uføretrygdet eller ikke.

Hvor mye høyere sannsynligheten er for at en begivenhet skal inntreffe ved en bestemt verdi på forklaringsvariabelen i forhold til en annen verdi (referansekategorien), når de øvrige bakgrunnsfaktorene i modellen holdes konstant, beregnes ved å ta forholdet antilogaritmen til parameterestimaten til de to verdiene på forklaringsvariabelen. Dette kalles oddsforholdet. Oddsene øker vesentlig mer enn andelen så det er viktig å ikke blande sammen de to effektmålene.

Det innbyrdes styrkeforholdet mellom de enkelte forklaringsvariablene kan bedømmes ved å sammenlikne størrelsen på kji-kvadratene til variablene. Jo større kji-kvadratet er, jo sterkere er effekten av forklaringsvariabelen på den avhengige variabelen. For nærmere utdypning se for eksempel Ringdal (2001) eller Blom (1998:64).

kommer før eller etter samlivsbrudd, er uklart. Imidlertid viser tidligere forskning at arbeidsuførhet reduserer sannsynligheten for å bli gift eller samboende og øker sannsynligheten for samlivsbrudd (Mastekaasa 1992, 1994, Blekesaune 2003). Om en bor i storbyregion eller ikke har også betydning for yrkesaktiviteten, men er av mindre betydning sammenliknet med andre forhold. Seniorer som bor i Oslo, Akershus, Bergen, Trondheim eller Stavanger har 30 prosent høyere sannsynlighet for å være yrkesaktive sammenliknet med andre seniorer.

En av tre yrkespassive seniorer på uføretrygd

Personer som av helsemessige årsaker ikke kan jobbe, har krav på økonomiske støtteordninger fra staten, dette fungerer som en sikkerhetsordning, men vil samtidig plassere de med helseproblemer utenfor arbeidslivet. Uførhet er den vanligste årsaken til at man ikke jobber etter fylte 50 år. Resultatene viser at seks av ti yrkespassive er uføretrygdet. I alderen 50 til 59 år er 63 prosent av de yrkespassive delvis eller helt uføretrygdet og 6 prosent har andre typer pensjoner. De resterende, 31 prosent, har andre kilder til forsørgelse enn inntekt fra pensjon. De kan for eksempel være hjemmeværende. Andelen uføretrygdede er tilnærmet like høy for aldersgruppen 60 til 66 år og utgjør den største pensjonsordningen også for denne gruppen.

Tabell 4 viser pensjonen til de i arbeidsfør alder som står utenfor arbeidslivet. Tallene for uføretrygd viser

Tabell 3. Sannsynligheten for å være yrkespassiv i alderen 50-66 år. Multivariat logistisk regresjonsmodell. 2003

	Kji-kvadrat	Oddsratioet	Signifikansnivå
Kjønn			
Kvinner	22,3	1,89	0,001
Utdanningsnivå			
Universitets- og høyskoleutdanning ...	43,7	0,3	0,001
Sivilstatus			
Gift eller samboende	24,3	2,04	0,001
Region			
Oslo, Akershus, Bergen, Trondheim, Stavanger	5,6	0,7	0,019
Alder (sammenliknet med aldersgruppen 50-54 år)			
55-59 år	17,7	2,09	0,001
60-64 "	103,5	6,24	0,001
65-66 "	122,5	19,44	0,001
Kilde: EU-SILC 2003.			

ikke nye avganger fra arbeidslivet med alder. Det betyr at personer med uføretrygd i aldersgruppen 60 til 66 år også kan ha vært uføretrygdet da de var 50 til 59 år. Selv om vi ikke følger de samme personene over tid, kan vi likevel regne med at de som er uføretrygdet før de fyller 60 år, også er det etter at de har fylt 60 år. Noe vi derimot kan være helt sikre på, er at 12 prosent fra aldersgruppen 60 til 66 år går fra yrkesaktivitet til avtalefestet pensjon, AFP. Øvrige yrkespassive har andre typer pensjoner eller annet enn pensjon.

Sannsynligheten for å bli ufør øker med alder, og er tilnærmet dobbelt så høy for kvinner som for menn. Vi finner at utdanning er avgjørende for hvorvidt en er uføretrygdet eller ikke. Seniorer med høyere utdanning har 60 prosent lavere sannsynlighet for å bli uføretrygdet enn seniorer med videregående som høyeste utdanning. Vi finner også at seniorer som bor i Oslo, Akershus, Bergen, Trondheim eller Stavanger har noe lavere sannsynlighet for å være ufør sammenliknet med seniorer fra resten av landet (se boks 5 for analysemetode).

Generelt er det vanskelig å si noe om årsaksretningen når helse studeres som utstøtning fra arbeidsmarkedet. Er det slik at ustabil yrkesdeltakelse gir dårlig helse? Eller omvendt fører dårlig helse til ustabile jobber og en eventuell utestengning? Seniorer som bor alene har mer enn dobbelt så høy sannsynlighet for å være uføretrygdet som seniorer som bor sammen med noen. Om arbeidsuførhet kommer før eller etter et samlivsbrudd eller er uklart. Det kan tenkes at ekteskap eller samboerforhold er viktig for individenes sosiale relasjoner, og virke som en buffer mot vanskelige hendelser som helsesvikt og arbeidsledighet ved at den andre parten yter omsorg samt økonomisk og moralsk støtte. Videre kan hjelpebehov redusere sannsynligheten for å bli gift eller samboer og øke sannsynligheten for brudd med en ektefelle eller samboer. (Blekesaune 2003).

Tabell 4. Pensjonsstatus til yrkespassive, etter alder. 2003. Prosent

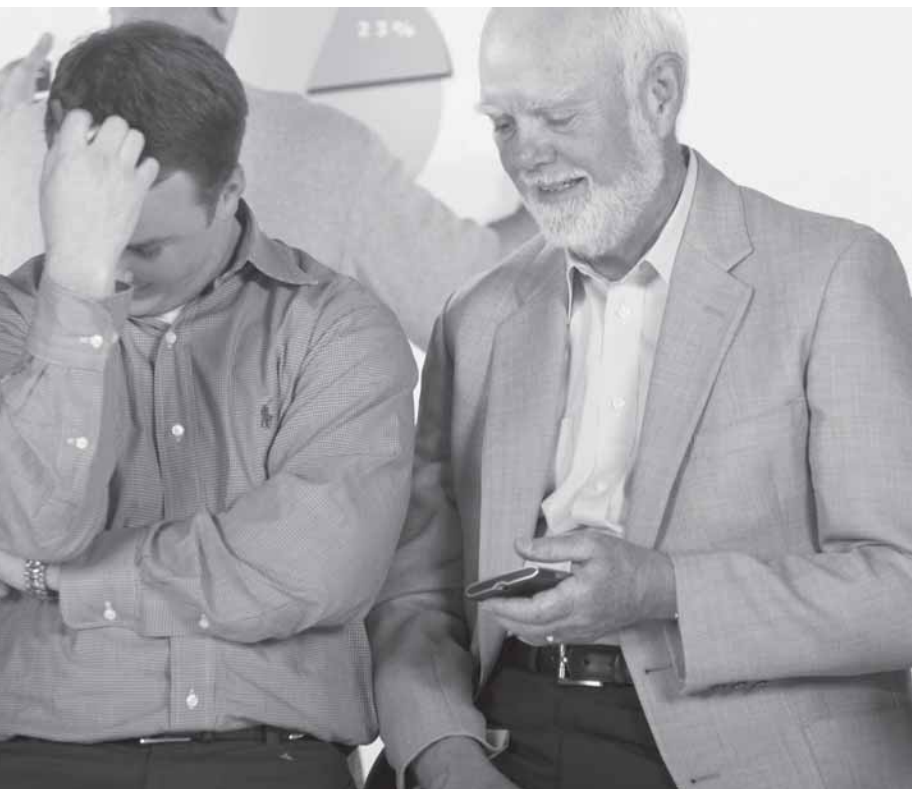
Pensjonsstatus til yrkespassive	50-59 år	60-66 år
AFP	0	12
Uføretrygd	63	62
Andre typer pensjoner	6	3
Annet, ikke pensjon ...	31	23

Kilde: EU-silc 2003.

Tabell 5. Sannsynligheten for å være ufør i alderen 50-66 år. Multivariat logistisk regresjonsmodell. 2003

	Kji-kvadrat	Oddsratioet	Signifikansnivå
Kjønn			
Kvinner	19,9	1,88	0,001
Utdanningsnivå			
Universitets- og høyskoleutdanning	22,3	0,40	0,001
Sivilstatus			
Gift eller samboende	27,0	2,14	0,001
Region			
Oslo, Akershus, Bergen, Trondheim, Stavanger	4,9	0,70	0,026
Alder (sammenliknet med aldersgruppen 50-53 år)			
54-56 år	6,5	1,80	0,001
57-59 år	15,6	2,46	0,011
60-63 år	44,9	4,32	0,001
64-66 år	61,5	6,40	0,001

Kilde: EU-SILC 2003.

Hvordan holde flere i arbeid lenger?

Det å stå i arbeidslivet fram til pensjonsalder er ingen selvfølge. Bare en av tre er fortsatt yrkesaktive ved 66-årsalder. Nedgangen i forholdet mellom yrkesaktive og yrkespassive skyldes til dels endringen i den demografiske utviklingen. Vi må også ta i betraktning at Norge har opplevd en generelt økt levestandard som kan gi seg utslag i et ønske om å ta ut mer fritid ved å gå ut i tidligpensjonering. I tillegg til "frivillige" avganger fra arbeidsmarkedet, vil en antatt økning i attføringspensjonister og uførepensjonister bidra til at andelen yrkespassive stiger. Tidligere forskning (Hernes, Røed og Strøm 2002, Rønningen 2004) innenfor pensjoneringsatferd peker i retning av at mange benytter første mulighet til å gå ut av arbeidsmarkedet. Den viser også at økonomiske insentiver har stor betydning. De som har mulighet for å benytte seg av AFP, gjør dette i stor grad så snart muligheten byr seg (Hernes, Røed og Strøm 2002). Dette kan skyldes at det ikke er noe å tjene på å

vente med å gå over på AFP. Forskning tyder også på at personer med lavere utdanning ser ut til å respondere sterkere på økonomiske insentiver enn personer med høyere utdanning som blir lenger i arbeidslivet, dette gjelder både AFP og uføretrygd. Mange blir tvunget ut av arbeidsmarkedet på grunn av dårlig helse. Vi ser at personer med høyt sykefravær i større grad benytter seg av tidligavgangsordninger, spesielt uførepensjon, enn personer med mindre sykefravær (Rønningen 2004).

Godt arbeidsmiljø for seniorer

Elisabeth Rønning (Ugreninov og Rønning 2005) har, med utgangspunkt i data fra Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø, sett nærmere på seniorenes arbeidssituasjon og arbeidsmiljø. Hun finner at 50-66-åringene stort sett oppfatter arbeidsmiljøet som bra. De fleste er fornøyde med utviklingsmulighetene i jobben. De opplever høy grad av selvbestemmelse i sine arbeidsoppgaver og i hvordan arbeidet skal utføres. Imidlertid er det en tendens til at flere menn enn kvinner i høy grad bestemmer selv i arbeidet.

Når vi ser på det sosiale miljøet på arbeidsplassen, sier om lag tre av ti at de har opplevd dårlige forhold på arbeidsplassen mellom ledelse og ansatte. Det er færre som har opplevd dette mellom ansatte, eller mellom ansatte og kunder/klienter/elever. Svært få sier at de har vært utsatt for trakassering eller mobbing i arbeidslivet. Bare 2 prosent oppgir at de har vært utsatt for dette et par ganger i måneden eller mer. Imidlertid er det flere 50-66 åringer

som oppgir å ha vært utsatt for vold eller trusler om vold på arbeidsplassen. Det har vært en økning fra 2 prosent i 1989 til 7 prosent i 2003. Kvinner er mer utsatt enn menn, noe som kan skyldes at vold eller trussel om vold i stor grad er yrkes- og kjønns spesifikt framfor aldersavhengig. Sykepleiere og ansatte innen salgs- og serviceyrker er mer utsatt for vold eller trusler om vold på arbeidsplassen enn personer i andre yrker. Dette er yrker der kvinner er i flertall.

Helseplager og sykefravær øker med alderen. Typiske helseplager blant seniorer som skyldes jobb er ofte slitasje. Dette gir seg utslag i smerter i nakke, skuldre, rygg og armer, hånledd og hender. Det er flere kvinner enn menn som oppgir at de har helseplager som skyldes jobb. Dette gjelder alle typer helseplager. Det ser ut som om helseplager som skyldes jobb i større grad er et kvinneproblem enn et aldersproblem. Én av tre 50-66-åringer føler seg fysisk utmattet når de kommer hjem fra jobb. Det er flest kvinner som sier dette.

Gulrot før pisk?

Kan noe gjøres for å holde på seniorennes arbeidskraft? Noen tiltak som har vært fremmet er å høyne pensjonsalderen, stramme inn AFP og gjøre uføretrygd mindre attraktivt. Hvordan dette vil slå ut for framtidige pensjonister, en stund fram i tid, er usikkert. Andre tiltak kan være å se på arbeidsmiljøet og eventuelt endre arbeidssituasjonen til eldre arbeidstakere for å beholde de lenger i arbeidslivet.

Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø viser hva dagens seniorer selv mener skal til for å jobbe fram til pensjonsalder. Resultatene viser at én av tre 50-66-åringer ikke tror de vil orke, eller er friske nok til å jobbe fram til pensjonsalderen (Rønning 2005). Denne gruppen fikk presentert mulige tiltak som kan lette arbeidsdagen slik at de kan fortsette fram til pensjonsalder. Nesten halvparten svarte at mindre arbeidsmengde og kortere arbeidstid ville ha meget stor eller stor betydning. En del mente at mindre fysisk tungt arbeid og roligere arbeidstempo vil ha meget stor eller stor betydning for å bli i arbeidslivet lenger.

Det ser med andre ord ut til at utfordringen for Norge med hensyn til dagens seniorer blir å tilrettelegge arbeidssituasjonen framfor å stramme inn kravene om tidligpensjonering. Det har vært fokusert mye på seniorer som ressurspersoner i arbeidslivet. Det er gevinster å hente også for arbeidstakere som ennå er yrkesaktive. En generell holdningsendring blant arbeidsgivere vis-à-vis seniorer for å inkludere flere i arbeidslivet, samt å sørge for tilrettelegging, oppfølging og et bedret arbeidsmiljø for eldre arbeidstakere vil trolig gi utbytte i form av en lengre yrkeskarriere for seniorer.

Referanser

Blekesaune, M. (2003): "Helsesvake partnere mindre populære", *Samfunnsspeilet* 3, 2003, Statistisk sentralbyrå.

Blom, Svein (1998): *Levekår blant ikke-vestlige innvandrere i Norge*, Rapport 1998/16, Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, Helge (2004): "Befolkningen blir eldre", *Økonomiske analyser* 5/2004, Statistisk sentralbyrå.

Hernæs, E. K. Røed og S. Strøm (2002): *Yrkesdeltakelse, pensjoneringsadferd og økonomiske insentiver*, Rapport 4, Frischsenteret.

Mastekaasa, Arne (1992): "Marriage and psychological well-being: Some evidence on selection into marriage". *Journal of Marriage and the Family*, 54-4: 901-911.

Mastekaasa, Arne (1994): "Psychological well-being and marital dissolution: selection effects?" *Journal of Family Issues*, 15-2:208-228.

Ringdal, Kristen (2001): *Enhet og Mangfold*, Fagbokforlaget.

Ugreninov, Elisabeth og Elisabeth Rønning (2005): "Yrkesdeltakelse, arbeidsmiljø og trygdebruk" i Ugreninov (red.) (2005): *Seniorer i Norge*, Statistiske analyser 72, 2005, Statistisk sentralbyrå.

Rønningen, D. (2004): *Sysselsetting og tidligpensjonering for eldre arbeidstakere*, *Økonomiske analyser* 5/2004, Statistisk sentralbyrå.

Rønningen, D. og D. Fredriksen (2002): "Beskatning av pensjonister", *Notater* 2002/17, Statistisk sentralbyrå.

Østby, Lars (2004): "Ikke blant Europas største, men dyrt kan det bli", *Samfunnsspeilet* 1, 2004, Statistisk sentralbyrå.

Syv år med Opptrappingsplanen for psykisk helse – hvor står vi?

I 2004 stakk en mann ned og drepte en tilfeldig medpassasjer på trikken i Oslo. Mannen var fire dager tidligere skrevet ut fra akuttpsykiatrisk avdeling på Ullevål. Denne og lignende episoder har blitt brukt som eksempler på at behandlingsskjeden innen psykisk helsevern har svakheter, og at tilbudet til psykisk syke må styrkes. Opptrappingsplanen har nå vært i virksomhet i syv år. Når vil vi se effektene av den økte ressursinnsatsen i sektoren?

Ingunn Hegstad Ottersen

De senere årene har det pågått diskusjoner om døgnplasser, behandling og økonomi innenfor psykisk helsevern. I 1999 vedtok Stortinget en åtteårig Opptrappingsplan for psykisk helsevern. Denne tar for seg tiltak som kan settes i verk for å forebygge psykiske lidelser, og tiltak som kan bidra til at psykisk syke får den hjelpen de har behov for. Planen setter konkrete mål for ressursinnsats og omstrukturering av sektoren. Denne artikkelen setter fokus på opptrappingsplanens beskrivelser av spesialisthelsetjenesten, og målene som er knyttet til denne når det gjelder psykisk helsevern for voksne, barn og unge (Sosial- og helsedepartementet 1998).

Fra psykiatrimelding til handlingsplan for psykisk helsevern

Våren 1997 la Regjeringen Jagland fram Stortingsmelding nr. 25 (1996-97): Åpenhet og helhet. Om psykiske lidelser og helsetilbudene (*Psykiatrimeldingen*). Det var den første stortingsmeldingen som i hovedsak var viet psykisk helsevern (Vold 2002). Bakgrunnen for meldingen var å legge fram en helhetlig politikk der alle sider ved tjenestetilbudene til mennesker med psykiske lidelser blir ivaretatt. Det skulle legges et grunnlag for bedre og mer sammenhengende tjenester. Målet var å kunne tilby tjenester bedre tilpasset brukernes behov. Det ble framhevet som et hovedproblem at behandlingsskjeden har brist i alle ledd (Sosial- og helsedepartementet 1997, s.15-16).

I 1997 fastla Stortinget hovedlinjene og en strategi for utviklingen av disse tjenestene. I den sammenheng ble følgende vedtak fattet:

"Stortinget ber Regjeringen snarest fremme forslag om en forpliktende handlingsplan for psykiatrien, herunder en økonomisk forpliktende opptrappingsplan".

Regjeringen Bondevik fremmet forslaget til en opptrappingsplan med konkrete tiltak og forpliktende økonomiske planer. I 1999 vedtok Stortinget denne åtteårige (1999-2006) opptrappingsplanen for psykisk helsevern. Planen ble i 2003 utvidet med to år, og varer fram til 2008.

Styrket tilbud til mennesker med psykiske lidelser

Opptrappingsplanens overordnede mål er å bedre befolkningens psykiske helse, øke brukermedvirkningen og bedre kvaliteten på tjenestetilbudet. Arbeidet med planen er organisert rundt fem delprosjekter: spesialisthelsetjenesten, kommunale tjenester, måling/rapportering og evaluering, kommunikasjon og kultur- og holdningsendring/brukermedvirkning.

Boks 1

Ved opptrappingsplanens oppstart i 1999 eide fylkeskommunene de fylkeskommunale sykehusene og institusjonene. Fra 1. januar 2002 overtok staten ansvaret for spesialisthelsetjenesten. Denne ble organisert under fem regionale helseforetak (RHF). Staten overtok eierskapet av de fylkeskommunale sykehusene og institusjonene, mens RHF-ene inngikk driftsavtaler med sykehus og institusjoner eid av stiftelser, samt en del kommunale institusjoner.

Arbeidet som var påbegynt i fylkeskommunene, ble videreført i de regionale helseforetakene, og falt inn under spesialisthelsetjenesten som statlig tjeneste (se boks 1). Målene som i opptrappingsplanen blir omtalt som fylkeskommunale mål (referert i boks 2), blir her sett i sammenheng med tall fra psykisk helsevern i spesialisthelsetjenesten fra Statistisk sentralbyrå.

Fokus er ressursinnsats målt som endringer i antall døgnplasser, polikliniske konsultasjoner og årsverk ved institusjoner i psykisk helsevern for voksne, barn og unge. I opptrappingsplanens målsettinger tas det utgangspunkt i tall fra 1996. For referansens skyld er derfor analyse og sammenligninger i denne artikkelen primært basert på tall fra 1996 og fram til 2004.

Foreløpig lite statistikk på kommunenivå

I opptrappingsplanen legges det også vekt på at kommunale tiltak for voksne, barn og unge skal forbedres. Det skal blant annet bygges nye omsorgsboliger og bli flere årsverk i hjemmetjenesten. Dagsentrene skal gi plass til flere brukere og flere skal få tilbud om støttekontakt. Det er på nåværende tidspunkt utviklet lite statistikk som gjelder kommunenivå, men Statistisk sentralbyrå samarbeider for tiden med Sosial- og helsedirektoratet om et prosjekt der hovedfokus er kommunestatistikk sett i lys av opptrappingsplanen.

Økte driftskostnader

I opptrappingsplanen står det at det skal investeres for 6,3 milliarder kroner i løpet av planperioden, og driftskostnadene skal økes til et nivå som ligger ca. 4,6 milliarder kroner over utgiftsnivået i 1998. Det innebærer at det skal brukes om lag 24 milliarder kroner mer til psykisk helsevern i løpet av perioden med opptrappingsplanen (St.prp. nr. 63 (1997-98)).

Boks 2

Opptrappingsplanens tiltak i spesialisthelsetjenesten, psykisk helsevern for voksne.

Det skal legges til rette for:

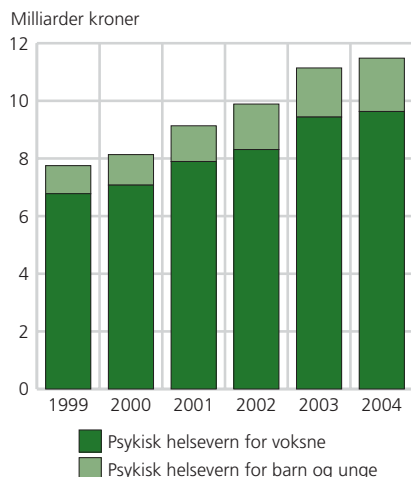
- flere døgnplasser for aktiv behandling i sykehusavdelinger og distriktpsikiatriske sentre, DPS.
- flere polikliniske behandlinger.
- flere privatpraktiserende psykiatere og psykologer med driftsavtale.
- flere dagopphold ved DPS.
- omstrukturering og styrking av døgntilbudet i voksenpsykiatrien.
- styrking av tilbudet til grupper med særlige behov.

Opptrappingsplanens tiltak i spesialisthelsetjenesten, psykisk helsevern for barn og unge.

- flere døgnplasser til ungdom og behandlingshjem skal omgjøres til klinikker med mer aktiv behandling.
- flere dagplasser til barn og unge.
- flere fagpersoner til poliklinisk virksomhet som gir rom for flere konsultasjoner.

Kilde: Sosial- og helsedepartementet 1998.

Figur 1. Brutto driftskostnader (ekskl. avskrivninger) i spesialisthelsetjenesten, psyklisk helsevern. 1999-2004. Milliarder kroner ¹

¹ Funksjonene 640, 645, 646, 647, 650, 655, 656 i funksjonskontoplanen for helseforetak, tidligere fylkeskommuner.

Kilde: Spesialisthelsetjenesten, Statistisk sentralbyrå.

I 2004 lå kostnadene i spesialisthelsetjenesten på til sammen 66 milliarder kroner. Knappt en sjettedel av disse kostnadene går til psyklisk helsevern.

I 2004 var kostnadene til drift innenfor psyklisk helsevern i spesialisthelsetjenesten på 11,5 milliarder kroner (se figur 1).

Økningen i løpende driftskostnader fra opptrappingsplanens start i 1999 og til 2004, er på 48 prosent, med henholdsvis 42 prosent økning i psyklisk helsevern for voksne, og 90 prosent økning i psyklisk helsevern for barn og unge. I faste kostnader er prosenttallene noe mindre. I psyklisk helsevern for voksne er det 10,2 prosent endring, og i psyklisk helsevern for barn og unge er det 47,6 prosent endring i driftskostnader fra 1999 til 2004 korrigert for lønns- og prisvekst.

Ressursinnsatsen så langt

Ifølge planen skal det satses på mer behandlingsorienterte tilbud (boks 2). Det skal blant annet investeres i flere døgnplasser, flere polikliniske konsultasjoner, flere årsverk og bedre kvalifisert personell innen psyklisk helsevern. Tallene som blir referert i det følgende, er på nasjonalt nivå. De gir en forståelse av hvilken retning psyklisk helsevern i spesialisthelsetjenesten tar når det gjelder hovedmålene i opptrappingsplanen.

Omstrukturering av tilbudet

Innen psyklisk helsevern for voksne har det de siste årene vært problemer med kapasiteten og med feilplassering av pasienter. Ifølge opptrappingsplanen burde et stort antall pasienter i sykehusavdelingene vært ved andre avdelings typer, og i langtidsinstitusjonene er det et stort antall pasienter som kunne fått et bedre tilbud i bostedskommunen. Dette er forhold som ligger bak opptrappingsplanens målsetting for omstrukturering og styrking av spesialisthelsetjenesten for voksne.

Tjenestene som skal styrkes er psykiatriske sykehusavdelinger, distriktspsykiatriske sentre (DPS) og privatpraktiserende spesialister. Omstruktureringen innebærer hovedsakelig utbygging av nye plasser, erstatning av eksisterende plasser eller omgjøring av sykehjem eller bo- og behandlingssentre. I henhold til opptrappingsplanen skal de psykiatriske sykehjemmene enten omgjøres til mer behandlingsorienterte enheter under DPS (boks 4), eller de skal gradvis trappes ned. Det heter videre at nedtrappingen skal skje i et lavere tempo enn tilveksten av døgnplasser i spesialisthelsetjenesten (Sosial- og helsedepartementet 1998).

I psyklisk helsevern for barn og unge er det, ifølge opptrappingsplanen, behov for flere institusjonsplasser, og det legges til rette for at behandlingshjem (se boks 4) kan gjøres om til klinikker med mer aktiv behandling (Sosial- og helsedepartementet 1998).

Boks 3

Brutto driftskostnader omfatter utgifter til lønn inklusive sosiale utgifter, utgifter til utstyr og vedlikehold, andre driftsutgifter og overføringsutgifter. Refundert lønn fra folketrygden for sykefravær er inkludert i brutto driftsutgifter.

Boks 4

Behandlingshjem: Ikke-kommunal institusjon eller enhet utenfor sykehus som i hovedsak gir lengre tids behandling til barn eller ungdom.

Distriktpsykiatrisk senter, DPS: Faglig selvstendig enhet som har ansvar for en vesentlig del av de allmennpsykiatriske tjenestene innenfor et geografisk opptaksområde. Senteret har poliklinikk, dagtilbud og ett eller flere døgntilbud under en felles faglig ledelse.

Psykiatrisk sykehjem: Psykiatrisk døgninstitusjon med langvarig pleie og omsorg som hovedoppgave.

Kilde: Ruud, Nordhuus og Thorsen 2001.

Døgntilbudet svekket for voksne?

Fra 1996 til 2004 har antallet døgnplasser ved institusjoner i psykisk helsevern gått ned med om lag 18 prosent. I 1996 var det 1,9 døgnplasser per 1 000 innbyggere i institusjoner i psykisk helsevern for voksne, og i 2004 gikk det ned til 1,5 plasser per 1 000 innbyggere. I opptrappingsplanen er målet 1 185 flere døgnplasser i DPS sammenlignet med antallet i 1996. I henhold til planen skulle en reduksjon i antall døgnplasser for voksne ved psykiatriske sykehjem kompenseres for blant annet ved å bygge ut døgnplasser for aktiv behandling ved DPS. Der skal tilbudet innenfor poliklinikker, dagavdelinger og døgnavdelinger bli styrket.

De distriktpsykiatriske sentrene (DPS) skal samarbeide nært med kommunene for å sikre et mer sammenhengende behandlingsnettverk, og gi en bedre struktur på tilbudene i forhold til pasientenes behov (Riksrevisjonen 2002). Samtidig skal tilbudet til de brukergruppene som tidligere benyttet de psykiatriske sykehjemmene ikke bli dårligere. I 2004 fantes det totalt 2 091 døgnplasser i DPS. Dette er en økning på 1 077 plasser fra 1996 (Kalseth 2005).

Nedbygging av psykiatriske sykehjem

I løpet av perioden med opptrappingsplanen har det blitt færre omsorgsplasser i sykehjem på grunn av nedbygging. Samtidig har det blitt flere behandlingsplasser ved DPS innen psykisk helsevern for voksne. Om spesialisthelsetjenesten og tilbudet i kommunene ses under ett, kan det være vanskelig å vurdere om det samlede døgnbaserte omsorgstilbudet for voksne er redusert. Det avhenger blant annet av om de brukergruppene som benyttet sykehjemmene har fått et tilfredsstillende bo- og omsorgstilbud i kommunene (Ådnanes mfl. 2005).

Alternativer til innleggelse

Ved institusjoner i psykisk helsevern for barn og unge, er det ifølge opptrappingsplanen behov for 205 flere døgnplasser enn i 1996. Tallet på døgnplasser har økt med 35 fra 1996 til 2004 (tabell 1). Ser vi på døgnplasser per 1 000 innbyggere under 18 år fra 1996 til 2004, har tallet derimot holdt seg

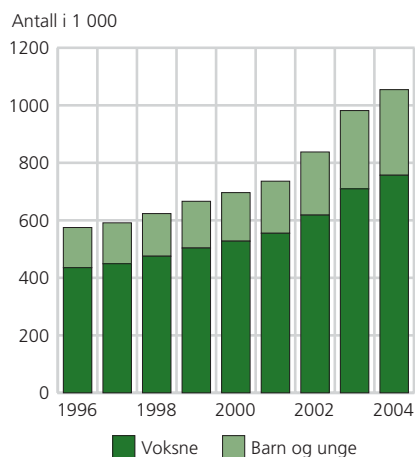

Tabell 1. Døgnplasser ved institusjoner i psykisk helsevern. 1996-2004

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
I alt	6 573	6 368	6 290	6 155	6 091	5 821	5 751	5 633	5 500
Voksne	6 277	6 064	5 975	5 840	5 781	5 505	5 439	5 296	5 169
Barn og unge	296	304	315	315	310	316	312	337	331

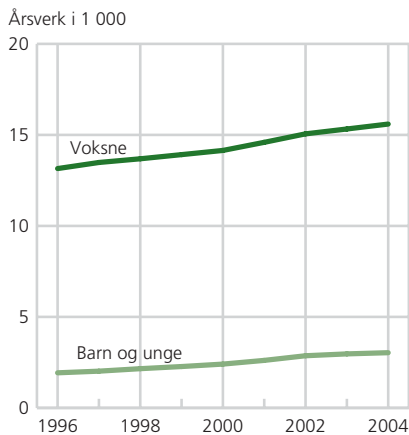
Kilde: Spesialisthelsetjenesten, Statistisk sentralbyrå.

Figur 2. Polikliniske konsultasjoner i institusjoner og poliklinikker i psykisk helsevern. 1996-2004

Kilde: Spesialisthelsetjenesten, Statistisk sentralbyrå.

Figur 3. Årsverk ved institusjoner i psykisk helsevern. 1996-2004

Kilde: Spesialisthelsetjenesten, Statistisk sentralbyrå.

stabil på 0,3 plasser. Det viser at flere plasser ikke nødvendigvis gir større kapasitet. Omstrukturering av tjenesten har også medført økt bruk av oppsøkende metoder. Dette utgjør i mange tilfeller alternativer til innleggelse. De opprinnelige måltallene for døgnplasser er derfor ikke lenger like relevante (i henhold til Sosial- og helsedirektoratet). Institusjonskapasitet, utbygging av poliklinikkene og omfanget av bruken av nye behandlingsmetoder må vurderes i sammenheng (Kalseth 2005).

Flere polikliniske konsultasjoner

Opptrappingsplanen har som mål at det skal utføres flere polikliniske konsultasjoner. Poliklinisk virksomhet drives både i sykehus, DPS og i poliklinikker. Fra 1996 til 2004 har antallet polikliniske konsultasjoner i institusjoner og poliklinikker i psykisk helsevern økt med 83 prosent. Den største økningen skjedde etter opptrappingsplanens oppstart. Den polikliniske behandlingen skal, ifølge opptrappingsplanen, i all hovedsak øke i DPS, men også hos privatpraktiserende spesialister med driftsavtale.

Figur 2 viser at det har vært en relativt sterk økning i polikliniske konsultasjoner, både innen psykisk helsevern for voksne, og for barn og unge.

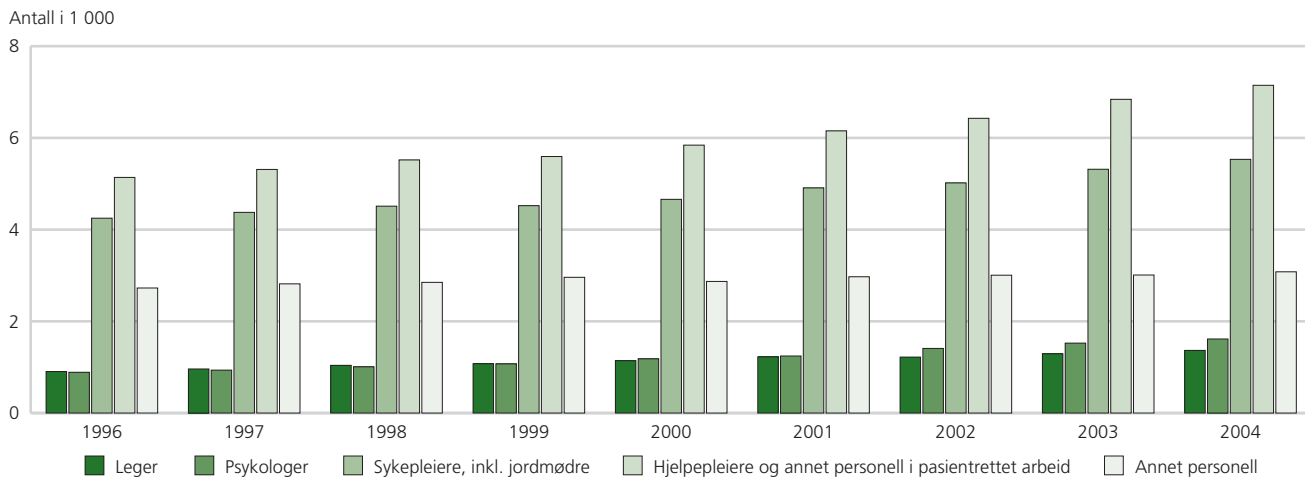
Ved institusjoner i psykisk helsevern for voksne har antallet polikliniske konsultasjoner økt med 321 530 konsultasjoner (ca. 74 prosent) fra 1996 til 2004, og målet i opptrappingsplanen om 220 000 flere konsultasjoner ser ut til å være nådd. Ved institusjoner i psykisk helsevern for barn og unge har antallet økt med 157 919 (113 prosent) i den samme perioden. Det ser derfor ut til at målet om 166 prosent flere konsultasjoner kan bli nådd ved opptrappingsplanens slutt. Oppgangen kan blant annet ses i sammenheng med utbygging av DPS, og at virksomhetene ved institusjonene skal være mer behandlingsrettet.

Opptrappingsplanens fokus på polikliniske konsultasjoner kan også ha bidratt til en bedring i registreringsrutinene. Aktivitet hos private, næringsdrivende spesialister med driftsavtale er ikke inkludert i denne statistikken. Dette betyr at tallene for polikliniske konsultasjoner sannsynligvis er enda høyere.

Flere årsverk, mer kvalifisert personell

I opptrappingsplanen er det et mål at antallet årsverk skal øke i planperioden, og det uttrykkes et særlig behov for mer kvalifisert personell. Innen psykisk helsevern økte personellinnsatsen allerede før opptrappingsplanen, men likevel så det ikke ut til å føre til tilsvarende økt behandlingsskapasitet. Det ble derfor pekt på et behov for en kritisk gjennomgang av bruken av personellressurser (Sosial- og helsedepartementet1998). I 1996 var det 3,43 årsverk per 1 000 innbyggere i institusjoner i psykisk helsevern, og i 2004 hadde det økt til 4,04 årsverk per 1 000 innbyggere. Årsverk viser til antall heltidsstillinger. Deltidsstillinger er omregnet til heltid. Totalt har antall årsverk ved institusjoner i psykisk helsevern økt med 24 prosent fra 1996 til 2004. Det er i gjennomsnitt 394 årsverk per år (figur 3). Om denne økningen fortsetter til og med 2008, ser det ut til opptrappingsplanens mål om ca. 4 500 flere årsverk til spesialisthelsetjenesten vil bli nådd før utgangen av planperioden. Veksten i årsverk har hovedsakelig funnet sted ved poliklinisk virksomhet.

Figur 4. Personell ved institusjoner i psykisk helsevern. 1996-2004

Kilde: Spesialisthelsetjenesten, Statistisk sentralbyrå.

Der har det vært en årsverksøkning på 45 prosent fra 1998 til 2004 (Kalseth 2005).

Antall årsverk ved institusjoner i psykisk helsevern for voksne har økt med 19 prosent, fra 1996 til 2004. I sammenheng med tiltak, som utvidelsen av behandlingstilbudene på sykehusene og økt vekt på aktiv behandling, legges det i planen særlig opp til en økning i antall psykologer og leger (Sosial- og helsedepartementet 1998).

Ved institusjoner i psykisk helsevern for barn og unge har antall årsverk gått opp med 57 prosent fra 1996 til 2004. Figur 4 viser en vekst i antall psykologer og leger, men også i annet kvalifisert personell.

Det har altså gått mot en endring i retning av bedre kvalifisert personell ved institusjoner i psykisk helsevern. Privatpraktiserende spesialister er ikke med i disse tallene, men siden de utgjør en vesentlig del av tjenestetilbudet kan antallet årsverk antas å være enda høyere.

Oppsummering

De siste årene har det skjedd omstruktureringer i psykisk helsevern. De psykiatriske sykehjemmene bygges ned. Målet med opptrappingsplanen er aktiv behandling. Dette skal ivaretas gjennom etablering av distriktpsikiatriske sentre (DPS), og økning i poliklinisk virksomhet. Innen psykisk helsevern for barn og unge er det en dreining mot oppsøkende virksomhet.

Det totale antallet døgnplasser har gått ned i perioden med opptrappingsplanen, til tross for en sterk økning i antall døgnplasser ved DPS. Økningen i antallet polikliniske konsultasjoner tyder på mer aktiv behandling. Det er flere årsverk og bedre kvalifisert personell i psykisk helsevern. I henhold til opptrappingsplanen skulle grunnlaget legges for bedre og mer sammenhengende tjenester der brukerne står i sentrum. Vurdert i ressursinnsats er flere av målene i opptrappingsplanen i ferd med å bli nådd, men det kreves fortsatt omstrukturering og ressursinnsats i tiden framover.

Referanser

Halsteinli, Vidar (2004): *Samdata psykisk helsevern 2003, 2/04*, SINTEF Helse.

Kalseth, Jorid (2005): *Samdata Psykisk helsevern 2004, Foreløpig rapport*, SINTEF Helse.

Riksrevisjonen (2002): *Riksrevisjonens undersøkelse av psykisk helsevern- opptrappingsplanen 1999-2006*, Dokument nr. 3:5.

Ruud, Torleif, Iver Nordhuus og Glen Thorsen (2001): *Administrativ definisjonskatalog for psykisk helsevern*, KITH.

Sosial- og helsedepartementet (1997): *St. meld. nr. 25 (1996-97): Åpenhet og helhet Om psykiske lidelser og tjenestetilbudene*.

Sosial- og helsedepartementet (1998): *St.prp. nr. 63 (1997-1998) Opptrappingsplanen for psykisk helse 1999-2006*.

Vold, Borgny (2002): "Psykiatrien på 1990-tallet, mer aktiv behandling" i *Helse- og omsorgstjenester*, Statistiske analyser 56, Statistisk sentralbyrå.

Nordmenn flest forstår det de leser ...

... men likevel har én av tre nordmenn problemer med å forstå informasjon fra tekstlig materiale. Undersøkelsen viser at også i land med lange utdannings-tradisjoner har mange voksne problemer med å forstå selv enkle tekster. Over halvparten av voksne amerikanere er under anbefalt nivå som er satt av OECD. Alder og utdanningsnivå nyanserer bildet og gir tro på livslang læring i et globalt perspektiv.

Bengt Oscar Lagerstrøm

Gode leseferdigheter regnes som viktig i dagens samfunn fordi krav til bearbeiding, siling og forståelse av informasjon er høy. Utviklingen innenfor kommunikasjon og teknologi, som Internett, har endret dagliglivet. Det å forstå innholdet i tekstlig materiale er blitt nødvendig for å kunne orientere seg i hverdagen. Det kan i noen tilfeller dreie seg om så grunnleggende aktiviteter som å kunne lese rutetabellen for å finne ut når bussen går.

I denne artikkelen skal vi se nærmere på forskjeller i lesekompetanse mellom landene som deltok i ALL (Adult Literacy and Life Skills) i 2003. Se boks 1 for beskrivelse av undersøkelsen. Artikkelen vil først og fremst vise forskjeller og likhetstrekk mellom landene som deltok i undersøkelsen. Vi kommer spesielt til å ha fokus på de svakeste leserne. Størrelsen på gruppen av svake lesere, og nivået for gruppen, er litt forskjellig fra land til land. I ALL måles lesing av løpende tekst, dokumenttekster, tallforståelse og problemløsning. Her konsentrerer vi oss om de to leseskalaene; prosaskalaen og dokument-skalaen (boks 2).

PISA og PIRLS - store internasjonale leseundersøkelser blant barn og unge

Grunnleggende leseferdigheter har også fått stor oppmerksomhet i den utdanningspolitiske debatten det siste tiåret. Det er gjennomført flere internasjonale

Boks 1. ALL og IALS

ALL (Adult Literacy and Life Skills) er betegnelsen på en internasjonal kartlegging av voksnes lese- og mestringskompetanse. Undersøkelsen er en oppfølging av IALS (International Adult Literacy Survey) som ble gjennomført i 21 land i perioden 1994-1998. ALL er en kartlegging av lesing og forståelse langs fire dimensjoner; lesing av løpende tekst, dokumenttekster, tallforståelse og problemløsning (Gabrielsen, Haslund og Lagerstrøm 2005, Statistics Canada og OECD 2005, Lagerstrøm 2005a). Denne artikkelen tar for seg to dimensjoner; lesing av prosatekst og dokumenttekst. Om lag 50 000 voksne fra seks land; Bermuda, Canada, Italia, Norge, Sveits og USA i alderen 16-65 år er intervjuet og har løst oppgavene som inngår i kartleggingen. I Norge har mer enn 7 000 voksne deltatt. I Norge er det Statistisk sentralbyrå som har stått for datafangsten både i ALL og IALS (Lagerstrøm 2005a, 2005b, Ritland 2000).

Formålet med undersøkelsene har vært å lage en leseferdighetsprofil for voksne ved bruk av internasjonale måleinstrumenter og retningslinjer for datafangst (Statistics Canada og OECD 2005, Gabrielsen, Haslund og Lagerstrøm 2005, Lagerstrøm 2005a, 2005b, Gabrielsen 2002, Ritland 2000, OECD og Statistics Canada 2000).

undersøkelser som PIRLS (IEA: Progress in International Reading Literacy Study) og PISA (OECD: Programme for International Student Assessment) blant elever i grunnskolen, samt IALS blant voksne (16-65 år). Undersøkelsene har satt fokus på leseferdigheter, og viser at det å beherske basisferdigheter er avgjørende for å kunne tilegne seg kunnskap og orientere seg i både arbeids- og dagligliv. Dette blir også trukket frem i Stortingsmeldingen "Kultur for læring" (2003-2004) hvor blant annet bedrifter bevisstgjøres i forhold til sin rolle som lærende organisasjoner. Disse undersøkelsene har også fått stor fokus internasjonalt.

Hva betyr det å være "en svak leser"?

En diskusjon om grunnleggende lesekompetanse og svake lesere krever en for- mening om hva som bør betraktes som lavt ferdighetsnivå eller bekymrings- nivå. OECD og Statistics Canada, som står bak undersøkelsen, har trukket bekymringsgrensen ved en leser som befinner seg på nivå 2 av totalt 5 nivåer. Det vil si at man kun kan løse oppgaver hentet fra helt enkle tekster. Informa- sjonen er konkret, rett frem og lett å forstå. Det er ikke snakk om fortolkning- er i særlig grad (se boks 3 for beskrivelse av nivåene). Det er denne grensen som gir avisoverskrifter som at "En tredel av Norges voksenbefolkning leser for dårlig", eller "Kun to av ti voksne i Italia har tilfredsstillende ferdigheter i italiensk".

Når gir resultatene grunn til bekymring

Hva betyr det egentlig at Norge har 1,2 millioner såkalte svake lesere. Et slikt resultat kan ikke bli stående uten at vi har anstrengt oss for å forstå hva som ligger bak resultatet. Det er trolig en kilde til bekymring hvis det er slik at mange unge ikke har tilstrekkelig ferdigheter. Leser yngre bedre enn eldre? Avhenger leseferdighetene av hvor mye utdanning vi har? Er det de med kun grunnskoleutdanning som er de svakeste leserne? Med utgangspunkt i disse spørsmålene vil vi se nærmere på hvem de med dårlig eller svak leseforståelse er.

Boks 3. Ferdighetsnivåer (nivå 1-5)

Det benyttes skalaer for leseferdighet med verdier fra 0 til 500. Skalaene er delt inn i 5 nivåer etter ferdighet. De ulike nivåene reflekterer progresjon med hensyn til hvilke ferdigheter og strategier som er nødvendig for å løse oppgaver på ulike nivåer. De ulike nivåene representerer derfor en suksessiv rangering av oppgavens vanske- lighetsgrad. Nivå 1 er det laveste med de enkleste oppgavene, mens nivå 5 knyttes til de vanskeligste oppgavene.

OECDs bekymringsnivå er satt til nivå 2, det vil si en skår på 275 poeng eller lavere. I forhold til prosaskalaen betyr nivå 2 at man skal være i stand til å finne frem til én eller flere opplysninger i en tekst, foreta logiske slutninger eller sammenligne gitte opplysninger. Høyere nivåer på skalaen medfører at man aktivt må bruke hele teksten, sammenligne opplysninger fra ulike deler av teksten, trekke ut abstrakte opp- lysninger fra lange tekster, trekke mer kompliserte logiske slutninger fra en fortettet tekst eller en tekst med avledende opplysninger.

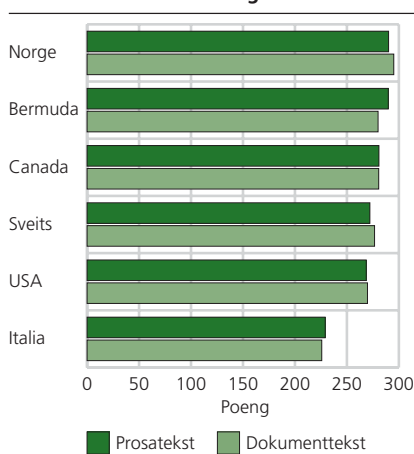
På dokumentkalaen betyr de laveste nivåene at man skal kunne identifisere gitte opplysninger i teksten eller fylle inn angitte opplysninger på et skjema/blankett og trekke enkle logiske slutninger. Høyere nivåer omfatter mer kompliserte logiske slutninger, det å ta betingede opplysninger i betraktning eller finne frem til rett svar ved hjelp av flere ulike opplysninger. Noen oppgaver krever at leseren integrerer opplysninger fra ett eller flere oppsett (for eksempel tabeller) (Gabrielsen 2005b, Statistics Canada og OECD 2005).

Boks 2. Prosa- og dokumentkalaen

Prosaskalaen måler ferdigheter i å lese, forstå og bruke informasjon fra sammenhengende tekst ("løpende tekst"). Tekster som finnes i bøker, artikler, aviser, tidsskrifter, brosjyrer og bruksanvisninger.

Dokumentkalaen måler ferdigheter i å lese og forstå ikke-sammenheng- ende tekster som inneholder informa- sjon som kan være organisert som tabeller, grafiske fremstillinger, blanketter, kart og skjema (Gabrielsen, Haslund og Lagerstrøm 2005, s. 43-45).

Figur 1. Gjennomsnittsskår for alle landene rangert. Prosaskalaen og dokumentskalaen. Poeng. 2003

Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

OECD har satt bekymringsgrensen til nivå 2, men det finnes også andre tilnærminger til vurdering av ferdighetsnivåer. Selv med viten om andre bekymringsgrenser, er det likevel mest hensiktsmessig i en komparativ fremstilling å bruke en internasjonal anerkjent definisjon.

Norge kommer godt ut internasjonalt

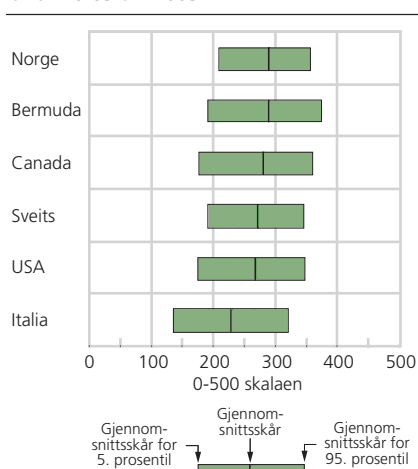
Nordmenn skårer høyest på begge leseskalaene, målt i gjennomsnittsskår. Figur 1 viser hvordan ulike land rangeres etter gjennomsnittsskår på leseskalaene for henholdsvis prosatekst og dokumenttekst. Fordi dataene er hentet fra en utvalgsundersøkelse, og ikke er en totaltelling, må vi ta hensyn til målefeil når vi sammenligner ulikhetene i ferdighetsskår. I rangeringen har vi derfor tatt hensyn til at forskjellen mellom gjennomsnittsskårene er statistisk signifikant.

Både Norge, Bermuda og Canada rangeres høyt, mens Sveits og USA følger på de neste plassene. Italia har sisteplassen på begge rangeringene. En person kan skåre fra 0 til 500 poeng på skalaene for forståelse av innholdet ved lesing av prosatekst og dokumenttekst.

En gjennomsnittsskår sier imidlertid lite om hvordan leseferdighetene fordeler seg i befolkningen. Om det er mange med dårlige leseferdigheter og tilsvarende mange med gode leseferdigheter, eller om hoveddelen av befolkningen ligger rundt snittet. Resultatene viser at fordelingen av ferdigheter varierer en del innenfor hvert enkelt land.

Figur 2 og 3 viser hvordan ferdigheter i ulike land fordeler seg i gjennomsnittsverdier og mellom ytterpunktene på leseskalaene. Lengden på stolpene i figurene illustrerer forskjellene mellom de 5 prosent svakeste leserne og de 5 prosent sterkeste leserne (jf. 5. og 95. prosentil). Denne ulikheten i ferdigheter mellom svake og sterke lesere er tidligere vist å samvariere med utdanningsnivå, økonomiske ressurser og sosiale- og helsemessige forhold i de enkelte landene (OECD og Statistics Canada 2000).

Figur 2. Gjennomsnittsskår for lesing av prosatekst og forskjell mellom svake og sterke lesere (5. og 95. prosentiler) i ulike land. 16-65 år. 2003

Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

Minst forskjell mellom svakest og sterkest i Sveits og Norge

I Norge finner vi den minste forskjellen i ferdighetsnivå mellom de svakeste og sterkeste på prosaskalaen (138 poeng), mens Sveits har den minste forskjellen på dokumentskalaen (156 poeng).

Norge har altså både høye gjennomsnittsskår og liten forskjell mellom de beste og de dårligste leserne med hensyn til prosatekst (figur 2). I motsatt kant finner vi Italia med lavt gjennomsnittsskår og stor forskjell mellom de beste og de dårligste. Faktisk er gjennomsnittet av de 5 prosent dårligste leserne i Norge (212 poeng) bedre til å lese og forstå sitt morsmål enn gjennomsnittet av de 25 prosent dårligste i Italia (193 poeng) (Gabrielsen, Haslund og Lagerstrøm 2005).

Også på dokumentskalaen (figur 3) finner vi stor variasjon mellom gjennomsnittsskårene for de 5 prosent svakeste og de 5 prosent sterkeste leserne. Minst forskjell i ferdighetsnivå mellom de sterkeste og svakeste finner vi i Sveits (156 poeng) og i Norge (166 poeng). Høyest gjennomsnittsskår blant de 5 prosent sterkeste finner vi i Norge (372 poeng) og på Bermuda (370 poeng).

Vi finner altså store forskjeller mellom de sterkeste og de svakeste leserne både innad i land og mellom land. Selv om Canada er blant de beste målt i gjennomsnittsskår, er de svakeste leserne i Canada svakere enn svake lesere på Bermuda, i Norge og Sveits.

Flertallet av nordmenn over OECDs bekymringsnivå

Nivå 2 er satt som bekymringsnivå av OECD ut fra en vurdering av hva som er nødvendig kompetanse for å kunne orientere seg og fungere som samfunnsborger (boks 3). Målt i ferdighetsnivå finner vi to av tre nordmenn over nivå 2 på prosaskalaen (figur 4). I den andre enden av rangeringen finner vi Italia. Kun to av ti voksne i Italia skårer på et nivå høyere enn det som OECD betrakter som tilstrekkelig i dagens samfunn.

Bermuda har den største andelen av befolkningen på de aller høyeste lesenivåene – henholdsvis nivå 4 og 5. Om lag en av fire voksne på Bermuda, mot en av fem voksne i Norge, ligger på et lesenivå som krever særdeles gode evner til å identifisere og benytte seg av informasjon fra komplekse prosatekster.

Figur 5 illustrerer nivåinndelingen i forhold til dokumentskalaen. Også her finner vi at om lag to av tre nordmenn befinner seg over kritisk grense, eller bekymringsnivået på nivå 2 (67 prosent). Landene deretter er Canada og Bermuda med henholdsvis 57 og 54 prosent. Det mest iøynefallende her er likevel at andelen virkelig gode lesere på dokumentskalaen (nivå 4 og 5) er vesentlig høyere i Norge enn i landene som ligger nærmest i ferdighetsnivå. Nesten tre av ti nordmenn skårer på høyeste nivå, mens dette bare gjelder to av ti i Canada og på Bermuda. I den nedre enden av rangeringen finner vi også her Italia. To av ti italienere ligger på de tre høyeste nivåene og nesten halve (49 prosent) voksenbefolkningen befinner seg på nivå 1 på dokumentskalaen.

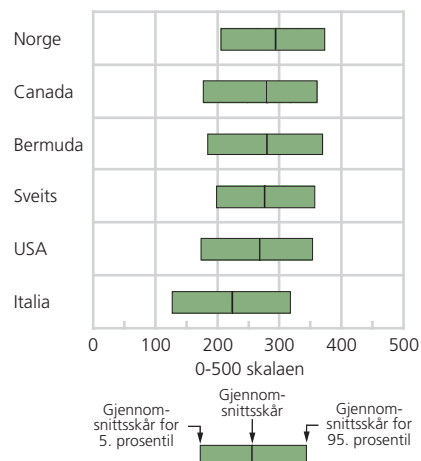
Stor variasjon i ferdigheter innad i landene

Figur 4 og 5 viser at flere av landene, som er med i denne oversikten, har en relativt stor andel av voksenbefolkningen på nivå 1, det vil si med kun enkle leseferdigheter når det gjelder å forstå og utnytte informasjon i en tekst. Samtidig har alle landene en betydelig andel på det høyeste nivået.

Yngre forstår dokumenttekst bedre enn eldre

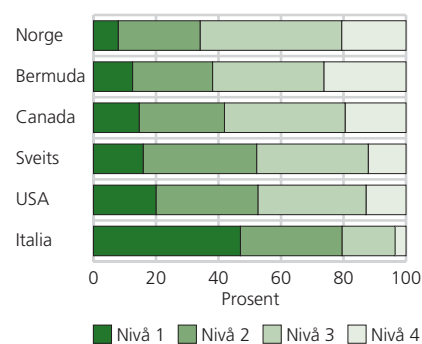
Ferdigheter, slik de blir målt i ALL, er ikke stabile over livsløpet. Utdanning, arbeids- og livserfaring påvirker ferdighetene. Gjennom livet tilegner man seg nye ferdigheter og utvikler allerede tilegnede ferdigheter. I alle landene finner vi likefullt at de yngre leser bedre enn de eldre. Dette bekrefter resultatet fra IALS som ble gjennomført i perioden 1994-1998 (OECD og Statistics Canada 2000, Gabrielsen 2000, 2002). Figur 6 viser en negativ sammenheng mellom gjennomsnittsskårene på

Figur 3. Gjennomsnittsskår for lesing av dokumenttekst og forskjell mellom svake og sterke lesere (5. og 95. prosentiler) i ulike land. 16-65 år. 2003

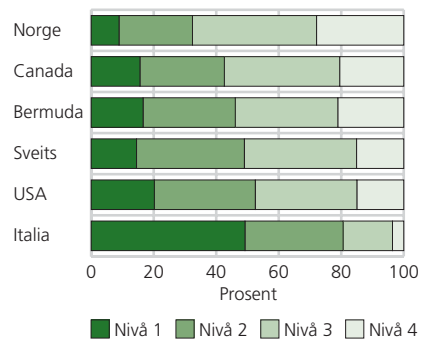
Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

Figur 4. Andel av befolkningen 16-65 år på ulike ferdighetsnivå på prosaskalaen. 2003

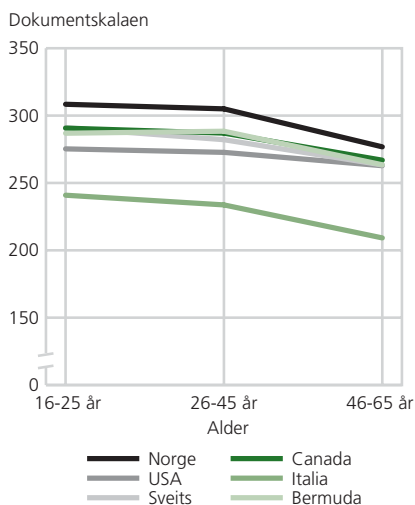
Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

Figur 5. Andel av befolkningen 16-65 år på ulike ferdighetsnivå på dokumentskalaen. 2003

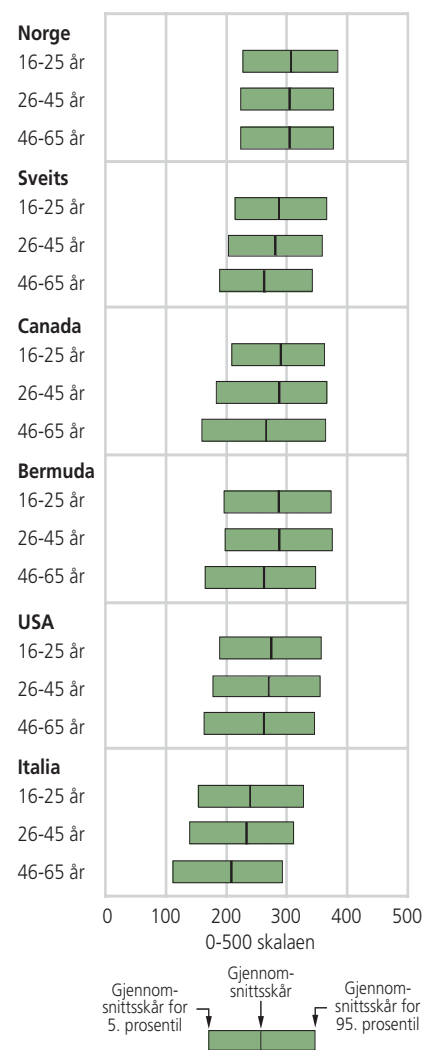
Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

Figur 6. Gjennomsnittsskår på dokument-skalaen, etter aldersgrupper. 16-65 år. 2003

Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

Figur 7. Gjennomsnittsskår for lesing av dokumenttekst og forskjell mellom svake og sterke lesere (5. og 95. prosentiler), etter aldersgrupper i ulike land. 16-65 år. 2003

Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

dokumentskalaen etter alder i alle de seks landene som deltok i ALL. Hvordan livserfaringer påvirker tilegnelse og tap av ferdigheter er ikke rett frem. Under skal vi begrense oss til dokumentskalaen i et forsøk på å presentere noen av de mest fremtredende trekkene vi observerer mellom alder og leseferdigheter. Vi understreker at de samme tendensene er gyldig for prosaskalaen også, men rapporters ikke her.

I nesten alle landene skårer de yngste høyest på dokumentskalaen (figur 6). Det er først etter 45-årsalder vi ser betydelige fall i leseferdighetene. Selv om dette gjelder alle landene, er det stor forskjell på hvor mye ferdighetsnivået reduseres. I Norge og Italia er det størst forskjell mellom de yngste og de eldste. I Norge er det 31 poeng mellom yngste og eldste aldersgruppe (308 mot 277 poeng), og i Italia er den samme differansen 32 poeng (241 mot 209). Ser vi derimot på USA, finner vi en vesentlig mindre forskjell mellom de yngste og de eldste (13 poeng). Det betyr at det er større variasjon mellom de eldre i prestasjoner enn mellom de yngre på oppgavene som inngår i undersøkelsen. Som vi skal se senere, henger en del av variasjonen som blir fanget opp her sammen med utdanningsnivået i gruppene.

Selv om vi i alle land finner en sterk negativ relasjon mellom alder og leseferdigheter, viser figur 7 at forskjellen mellom de svakeste og sterkeste leserne øker med alder på dokumentskalaen.

Dette indikerer større variasjon i leseferdigheter mellom de eldste. Dette henger både sammen med utdanningsnivå, samt arbeids- og livserfaring generelt.

Minst ulikhet i leseforståelse mellom aldersgruppene finner vi i Sveits. Selv om gjennomsnittsskåren er vesentlig lavere for den eldste aldersgruppen (263 poeng) enn den yngste (291), så er variasjonen mellom gjennomsnittsskåren for de 5 prosent svakeste leserne og gjennomsnittsskåren for de 5 prosent sterkeste leserne den samme, uavhengig av aldersgrupper. Dette styrker påstanden om at leseferdighetene varierer gjennom livsløpet. Dette er også tilfelle for Norge. I Canada finner vi ikke tilsvarende forskjeller mellom de svakeste (5. prosentil) og de sterkeste leserne (95. prosentil).

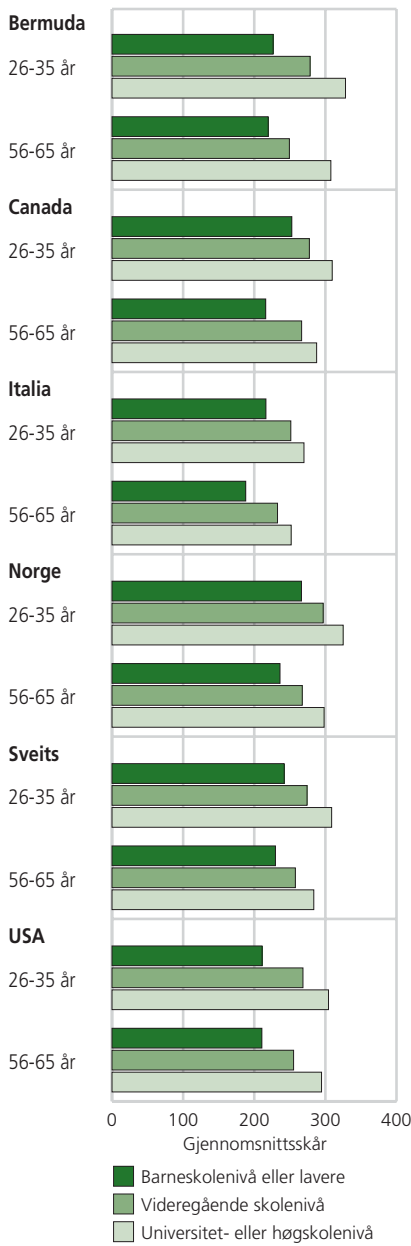
Utdanningsnivå er helt klart en av de største kildene til variasjonen i leseferdigheter, etter alder. Likevel består aldersvariasjonene selv når vi kontrollerer for utdanningsnivå. Dette gir støtte til påstanden over om at det ferdighetsmønsteret vi observerer, er knyttet til alder, også uavhengig av utdanningsnivå (Gabrielsen, Haslund og Lagerstrøm 2005:158).

Utdanning former leseferdigheter

Den forrige leseferdighetsundersøkelsen IALS 1994-1998 viste at utdanning har stor betydning for nivået på leseferdighetene (Gabrielsen 2002, OECD og Statistics Canada 2000). Ikke overraskende bekrefte disse resultatene i den nåværende undersøkelsen, ALL.

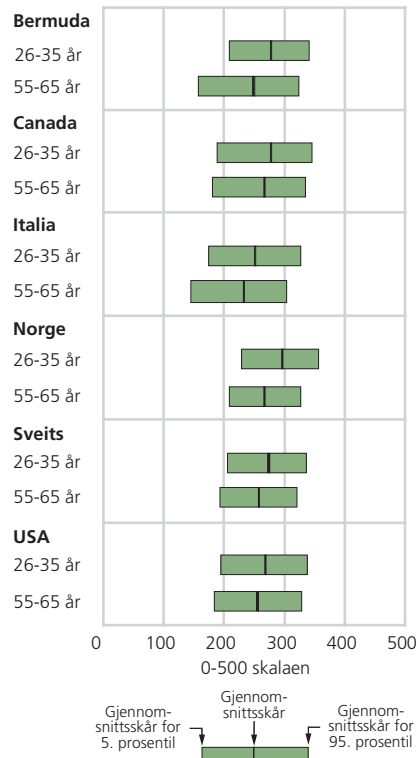
Tidligere i artikkelen har vi antydnet en nær sammenheng mellom gjennomsnittsskårene på de to leseskalane. I figur 8 har vi slått sammen gjennomsnittsskårene på de to leseskalane for å gi et samlet bilde av relasjonen mellom utdanning og leseferdigheter for to utvalgte aldersgrupper, 26-35 år og 56-65 år. Dette for å utdype og nyansere sammenhengene vi fant over med hensyn til ferdigheter og alder. Vi har valgt å se bort fra den yngste aldersgruppen (16-25 år) og ser på aldersgruppen 26-35 år og 56-65 år for å forenkle fremstillingen noe. I alle landene finner vi at stigende utdanningsnivå faller sammen med stigende gjennomsnittsskår på en den sammenslåtte leseferdighetsskalaen. Minst forskjell mellom utdanningsnivåene for de to aldersgruppene finner vi for Norge, med henholdsvis 59 og 62 poeng. Til sammenligning finner vi vesentlig større forskjeller for Bermuda og USA, hvor avstanden i gjennomsnittsskår på den sammensatte ferdighetsskalaen for de to aldersgruppene er henholdsvis 102 og 88 poeng for Bermuda og 93 og 84 poeng for USA.

Figur 8. Gjennomsnittsskår på prosa- og dokumentkalaen sammenslått, etter utdanningsnivå i aldersgruppene 26-35 år og 56-65 år for ulike land. 2003

Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

Figur 9. Gjennomsnittsskår på prosa- og dokumentkalaen sammenslått og forskjell mellom svake og sterke lesere (5. og 95. prosentiler), etter utdanning på videregående skolenivå i aldersgruppene 26-35 år og 56-65 år for ulike land. 2003

Kilde: Adult Literacy and Life skills survey, 2003.

Dette betyr imidlertid ikke at bildet er helt entydig. Når vi har delt opp i aldersgruppene 26-35 år og 56-65 år, er det nettopp for å vise at selv om gjennomsnittsskåren er høyere for de yngste, finner vi også her en større variasjon innenfor det enkelte utdanningsnivået blant de eldste målt med lengden på den liggende stolpen i figur 9. Vi viser kun variasjonen på

Referanser

- Gabrielsen, E. (2000): *Slik leser voksne i Norge. En kartlegging av leseferdigheten i aldersgruppen 16 – 65 år*. Stavanger. Senter for leseforskning.
- Gabrielsen, E. (2002): "Lese for livet". *Lesekompetansen i den norske voksenbefolkningen sett i lys av visjonen om en enhetsskole*, Institutt for samfunnspsykologi, Universitetet i Bergen.
- Gabrielsen, E. (2005a): Kan leseferdigheter måles og sammenlignes? *Samfunnsspeilet 2*, 2005, Statistisk sentralbyrå.
- Gabrielsen, E. (2005b): Hvor godt må vi kunne lese for å fungere i dagens samfunn? *Samfunnsspeilet 2*, 2005, Statistisk sentralbyrå.
- Gabrielsen, E. og B. O. Lagerstrøm (2005): Mange innvandrere er dårlige til å lese norsk, *Samfunnsspeilet 2*, 2005, Statistisk sentralbyrå.
- Gabrielsen, E., J. Haslund og B. O. Lagerstrøm (2005): *Lese- og mestringskompetanse i den norske voksenbefolkningen. Resultater fra "Adult Literacy and Life skills" (ALL)*, Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Universitetet i Stavanger.
- Goldstein, H. (2000): *IALS - A Commentary on the Scaling and Data Analysis* in S. Cary (ed.), *Measuring Adult Literacy: The International Adult Literacy Survey in the European Context*, Office for National Statistics, London.
- Lagerstrøm, B. O. (2005a): Leseferdståelsesundersøkelsen 2003/2004. Dokumentasjonsrapport, Statistisk sentralbyrå. Ikke publisert.
- Lagerstrøm, B. O. (2005b): Hvor godt leser nordmenn? *Samfunnsspeilet 2*, 2005. Statistisk sentralbyrå.
- OECD og Statistics Canada (2000): *Literacy in the Information Age; Final Report of the International Adult Literacy Survey*, Paris, OECD.
- Ritland, A. (2000): Kartlegging av leseferdigheter blant voksne i Norge. Dokumentasjonsrapport, Notater nr. 2000/19, Statistisk sentralbyrå.
- Statistics Canada og OECD (2005): *Learning a Living: First Results of the Adult Literacy and Life Skills Survey*, Ottawa og Paris.
- St. meld. 30 (2003-2004): *Kultur for læring*, Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Utdannings- og forskningsdepartementet (2005): *Gi rom for lesing! Strategi for stimulering av leselyst og leseferdigheter 2003-2007*.

videregående skolenivå. Tendensen er den samme for andre utdanningsnivåer. At variasjonen i skår i den eldste aldersgruppen er større enn for de yngste, kan tyde på at betydningen av utdanning avtar over tid. Dette er i overensstemmelse med funnene vi har presentert tidligere med hensyn til alder. Noen eldre vinner ferdigheter, mens atter andre taper dem over tid, uavhengig av det opprinnelige utdanningsnivået.

Store likehetstrekk landene i mellom

Store økonomiske endringer de siste tiårene, globalisering av pengemarkedet og liberalisering innen verdenshandelen, samt teknologisk utvikling innen kommunikasjon, har endret folks dagligliv, både på jobben og hjemme. Dette stiller store krav til bearbeiding, siling og forståelse av informasjon. I dette perspektivet blir leseferdighetene et viktig mestringsverktøy.

I artikkelen har vi sett at yngre har bedre leseferdighet enn eldre, og at høy utdanning indikerer gode leseferdigheter. Disse resultatene er nokså like for alle landene som er kartlagt i ALL. Det er imidlertid slik at disse enkle sammenhengene mellom alder og utdanning, beskrevet over, nyanseres gjennom variasjon i leseferdigheter innad i gruppene. Blant annet er spennet, eller variasjonen, i leseferdigheter i den eldste aldersgruppen større sammenlignet med spennet i den yngste aldersgruppen. Det er ikke nødvendigvis slik at utdanning er den eneste kilden til gode leseferdigheter gjennom livet. Resultatene fra undersøkelsen viser at utdanningens betydning for leseferdigheter blir mindre viktig med økende alder. Erfaringer på ulike arenaer gir livslang læring som påvirker leseferdighet og leseferdståelse positivt.

Flest flytter innenfor egen kommune

I alle tider har det vært flere som flytter kort enn langt. I det gamle bondesamfunnet var det få som flyttet mellom lokalsamfunnene, men mange som byttet bosted innenfor et lokalsamfunn. I dag, når fysisk avstand betyr mindre på grunn av bedre transport og kommunikasjon, er fremdeles korte flyttinger det vanligste. I 2004 flyttet 8,5 prosent av befolkningen innenfor landets kommuner. Det er mer enn dobbelt så mange som mellom kommunene, og fem ganger så mange som mellom to landsdeler.

Tanja Seland Forgaard

I denne artikkelen skal vi hovedsakelig se på trekk ved flyttemønsteret innenfor landets kommuner, og i noen grad se på forskjellene i flyttemønsteret innenfor kommunene, mellom dem og mellom landsdeler. Hovedfokus i artikkelen vil være flyttemønsteret i 2004, men utviklingen fra 1999 vil også bli belyst. Vi kan ikke se utviklingen for flytting innenfor kommunene i et lenger perspektiv enn fra 1999 da SSB ikke har tilgjengelig statistikk på dette området lenger tilbake.

Det har vært skrevet lite om flytting innenfor kommunene, og nettopp derfor er det viktig å fokusere på denne typen flytting. Flytting innenfor kommunene er ikke i samme grad som flytting mellom kommuner og landsdeler, påvirket av de økonomiske svingningene og utviklingen på arbeidsmarkedet. Flytting innenfor kommunene er i langt større grad knyttet til endring i livsfase og familieendring, og er sterkere knyttet til boligmarkedet. Vi ser stadig store oppslag i aviser som handler om boligmarkedet. Aftenposten skrev 7. april 2005 at "Nordmenn flytter som aldri før". 14. oktober 2004 ble det publisert en artikkel i samme avis med tittel "Eldre flytter nesten ikke", mens 6. januar 2005 ble det publisert en lignende artikkel med overskriften "Folk over 50 rømmer huset". Disse artiklene tar for seg flytteaktiviteten i Norge på ulike geografiske nivåer.

En stadig større del av flyttingen i landet skjer i storbyområdene. Nyinnflytting til byen, videreflytting til omlandet i familiefasen og internflytting i byene er deler av et voksende hele. Det er nødvendig å beskrive flyttemønsteret innenfor kommunene, i tillegg til flytting mellom kommunene, for å forstå både boligmarkedets dynamikk og folks flytteevaner bedre.

Ulike årsaker til at folk flytter

For om lag 100 år siden, da Norge var et utpreget bondesamfunn, var det forholdsvis sjeldent at folk flyttet mellom to lokalsamfunn, mens flytting innenfor lokalsamfunnene var vanligere (Sørli 2003). Mye av dette skyldes nok dårlig transport og kommunikasjon, men også at man ikke trengte å flytte ut av kommunen på grunn av arbeid eller annet. I bondesamfunnet var arbeidsmarked og lokalsamfunn tilnærmet det samme. Først ved industrialiseringen kom langveisflyttingen. På hele 1900-tallet har vi sett at folk flyttet fra distriktene til byene og områdene rundt. Denne sentraliseringen har medført at stadig flere bor i de sentrale kommunene, men også at flere fødes og vokser opp der. I 1900 bodde om lag én av fem i landets ti største kommuner, i 1970 var tilsvarende tall én av fire mens ved inngangen til 2005 bodde nesten hver tredje person i landets ti største kommuner.

Tanja Seland Forgaard er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolkningsstatistikk (tanja.seland.forgaard@ssb.no).

Når stadig flere, både absolutt og relativt sett, bor i de største kommunene, er det også naturlig at flytteaktiviteten innenfor kommunene blir større. Når mange mennesker bor på et forholdsvis lite geografisk område, er det gjerne mer næringsvirksomhet, bredere arbeidsmarked og høyere aktivitet på andre og nærliggende områder. En konsekvens av dette er at mange ikke trenger å flytte langt for å skaffe seg arbeid, men kan nøye seg med å finne annen bolig innenfor samme kommune når ønsket, eller behovet, for ny bolig er der. Noen vil sannsynligvis velge å flytte for å bo nærmere den nye arbeidsplassen, uten at flyttingen har sammenheng med familieetablering, men de vil fortsette å bo i samme kommune.

Som nevnt, er det flere årsaker til at folk flytter. I litteratur som omhandler migrasjon og flytting, refereres det ofte til såkalte "push"- og "pull"-faktorer. "Push"-faktorer er det som gjør at folk ønsker, eller må flytte fra det stedet og boligen de bor i. "Pull"-faktorer er det som lokker på et annet sted. Hvilke faktorer som gjør at folk ønsker å flytte eller ikke, og hvor de eventuelt flytter, er avhengig av hvilken livsfase man befinner seg i.

"For det enkelte individ er flytting ofte et naturlig ledd i et vanlig livsløp. Vi flytter som unge bort fra foreldrehjemmet, etter en tid aleine flytter vi kanskje sammen med en partner, skaffer eventuelt et nytt sted å bo om familien vokser, og finner kanskje ut at denne boligen er blitt for stor når man blir eldre og aleine. For mange er dessuten flytting et nødvendig ledd for å utvikle en karriere" (Østby 2002).

En singel mann på jakt etter jobb har naturligvis andre ønsker og behov enn en familie med to små barn hvor begge foreldrene er i fast jobb som de trives i. Den single mannen vil følgelig også ha ulike "push"- og "pull"-faktorer enn småbarnsfamilien. Samtidig har hendelsesforløpet i livet betydning for i hvilken grad personer velger å flytte eller ikke, eller hvor de velger å flytte. Resultatet av en tenkt flytting kan bli forskjellig hvis den single, nyutdannede mannen får kjæreste før jobb, enn hvis han får jobb før kjæreste (Sørli 2003).

Flytting *innenfor kommunen* er i de fleste tilfellene korte flyttinger. Det betyr at de som flytter, forflytter seg innenfor et forholdsvis lite geografisk område. Flyttingen innebærer i liten, eller ingen grad skifte av nærmiljø. Primært er det snakk om skifte av bolig, ikke av arbeid eller annet. Flytting innenfor kommunen er i de fleste tilfellene motivert av ønske eller behov for ny bolig, gjerne på grunn av familieendring. Flyttingen gir ofte skifte av fysisk nærmiljø, men ikke nødvendigvis sosialt nærmiljø. Motpolen til flytting innenfor kommunene, er flytting *mellom landsdeler*. I de aller fleste tilfellene er dette lange flyttinger. De strekker seg over et stort geografisk område, og er i langt større grad motivert av arbeid eller studier. Lange flyttinger medfører ofte skifte av miljø, både fysisk og sosialt. Flytting *mellom kommuner* kan være både lange og korte. Motivet for flyttingen er ofte en kombinasjon av ønske og behov for annen bolig, familieendring, jobb, studier eller skifte av miljø. Det er likevel interessant å se på en del sammenligninger mellom flytting innenfor kommunene og flytting mellom kommunene. Mange av flyttingene mellom to kommuner går fra en landsdel eller et fylke til et annet, mens andre strekker seg 100 meter over kommunegrensa. De sistnevnte har mest til felles med flytting innenfor en kommune.

Nedgang mellom kommunene - økning innenfor

I perioden 1999-2004 flyttet folk mindre mellom kommunene og landsdelene, både absolutt og i forhold til folkemengden. Flest flyttet mellom kommunene i 2002 og færrest i 2004. Når det gjelder flytting innenfor kommunene, har trenden vært motsatt, og vi har fått flere registrerte flyttinger i perioden. Det ble registrert færrest flyttinger innenfor kommunene i 2000 og flest i 2003. Totalt for perioden var det en økning på om lag 57 000 flyttinger innenfor kommunen i den aktuelle perioden. Det er mye som tyder på at en innstramning av meldepraksis er årsak til mye av denne økningen, og at det ikke bare skyldes at flere flytter.

Skjerpet praksis for melding av flytting

Økningen i antall flyttinger innenfor kommunene skyldes ikke nødvendigvis bare at flere personer flytter. Innstramning av meldepraksis forklarer sannsynligvis noe av økningen. Det er de registrerte flyttingene som teller. Dette antallet samsvarer ikke nødvendigvis med antallet personer som faktisk har flyttet. Folk er jevnt over flinkere til å melde flytting mellom kommuner, enn innad i kommunen. Det skyldes blant annet at man må være registrert bosatt i en kommune for å kunne kreve offentlige ytelser. Familier med barn i offentlig barnehage eller skole må også melde flytting for å bli overført til en annen kommune. Når man blir boende i samme kommune, er det ikke like mange grunner for personer til å melde flytting, og mange lar av den grunn være å melde fra selv om det er lovpålagt. Likevel er det mye som tyder på at flere melder flytting nå enn for noen år tilbake. Det har spesielt gitt seg utslag på flyttinger innenfor kommunene. Ifølge Skattedirektoratet har det de siste årene blitt en innstramning av praksis på dette området. Innføringen av bolignummer i 2001, og gjennomføringen av folke- og bolig tellingen samme år gjorde registreringen av flytting enklere, og en del feilregistreringer ble oppdaget. Fokuset på adresseendring og adresser økte også som et resultat av fokus på bolignummer og folketellingen. Dette har sannsynligvis gjort flere oppmerksomme på at man har plikt å melde flytting, også ved flytting innenfor samme kommune og i samme boligblokk. Det er derfor sannsynlig at ikke hele økningen i antallet flyttinger innenfor kommunene er en reell økning i antall personer som flytter.

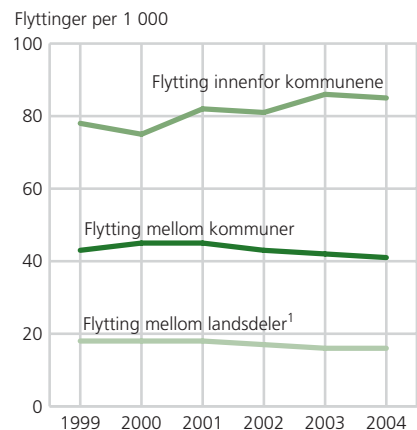
To av tre flyttet innenfor kommunegrensene

I 2004 ble det totalt registrert 582 500 flyttinger innenfor Norges grenser. To av tre som flyttet, flyttet innenfor samme kommune. 392 000 av flyttingene ble registrert innenfor kommunegrensene, og det tilsvarer 8,5 prosent av befolkningen, mens 190 500, eller 4,1 prosent, flyttet mellom to kommuner. 73 700, eller 1,6 prosent av befolkningen, flyttet fra en landsdel¹ til en annen da de byttet kommune. Det er antall flyttinger som blir registrert, og personer som flytter mer enn en gang i løpet av et kalenderår, blir følgelig registrert flere ganger samme år.

Flest flytter innenfor de største og mest sentrale kommunene

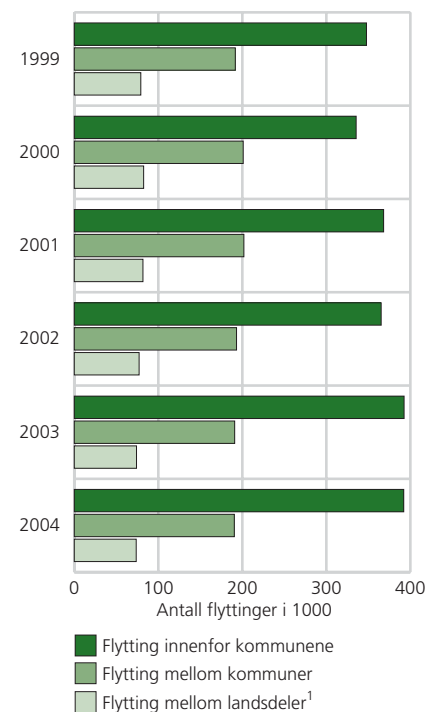
På landsbasis flyttet 8,5 prosent av befolkningen innenfor kommunegrensene i 2004. I 55 av landets 434 kommuner lå flyttenivået som på landsgjennomsnittet eller over. I om lag 20 av landets kommuner flyttet 10 prosent eller mer av befolkningen, mens i 11 kommuner flyttet mindre enn 2 prosent til en annen bolig innenfor samme kommune. Flest flytter innenfor de kommunene som har flest innbyggere. Det er tilnærmet en lineær sammenheng mellom absolutt innbyggertall i kommunen og antallet som flyttet. Også når vi tar hensyn til folketallet i kommunene, og ser på de relative flyttetallene, er det

Figur 1. Innenlandske flyttinger per 1 000 middelfolkemengde. 1999-2004

¹ Beregningene er laget med utgangspunkt i syv landsdeler.
Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 2. Innenlandske flyttinger. Absolutte tall. 1999-2004

¹ Beregningene er laget med utgangspunkt i syv landsdeler.
Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

en klar sammenheng mellom kommunens innbyggertall og mobiliteten innenfor kommunen.

De største kommunene er også de mest sentrale. Om lag 80 prosent av Norges befolkning bor i sentrale områder (sentralitet 3 og 2) (se boks 1), og 85 prosent av alle flyttingene innenfor kommunene finner sted i samme område. Flytteaktiviteten øker med kommunens størrelse og sentralitet. I de mest sentrale kommunene (sentralitet 3) flyttet 9,5 prosent av befolkningen innenfor kommunegrensene i 2004. For noe sentrale kommuner (sentralitet 2), flyttet 8,5 prosent av befolkningen. I mindre sentrale kommuner, (sentralitet 1 og 0), flyttet henholdsvis 7,3 og 5,4 prosent av befolkningen innenfor kommunegrensene.

Boks 1. Definisjon av sentralitet

- * Sentrale kommuner (kode 3): Omfatter et tettsted på minst 50 000 innbyggere som har funksjon som landsdelscenter, eller som ligger innenfor 75 minutters (for Oslo 90 minutters) reisetid til et slikt tettsteds sentrum.
- * Noe sentrale kommuner (kode 2): Omfatter et tettsted med folketall mellom 15 000 og 50 000, eller ligger innenfor 60 minutters reisetid til et slikt tettsteds sentrum. Fyller ikke kravet til sentralitet 3.
- * Mindre sentrale kommuner (kode 1): Omfatter et tettsted med folketall mellom 5 000 og 15 000, eller ligger innenfor 45 minutters reisetid til et slikt tettsteds sentrum. Fyller ikke kravet til sentralitet 3 eller 2.
- * Minst sentrale kommuner (kode 0): Omfatter ikke noen av de aktuelle tettstedene og ligger heller ikke innenfor 45 minutters reisetid til noen av disse tettstedene.

Kilde: Standard for kommuneklassifisering, SSB

Det er ikke overraskende at vi finner en sammenheng mellom antall innbyggere og antallet som flytter i en kommune. Jo flere mennesker, jo flere potensielle personer er det som kan flytte på seg. Men dette er ikke det eneste viktige i denne sammenhengen. Befolkningen i større byer og kommuner er generelt yngre enn i de mindre kommunene, og unge voksne flytter hyppigere enn andre grupper. I de større byene er det flere muligheter for å skifte arbeid uten å måtte flytte ut av byen, og man har også flere alternativer for valg av bosted innenfor samme kommunegrense. Mange i de største byene velger derfor gjerne å

bytte bolig i samme by, i stedet for å flytte til en annen kommune. Det er heller ikke overraskende at en større andel av befolkningen flytter innenfor kommunene i sentrale kommuner enn i mindre sentrale kommuner. Hvis det er snakk om å bytte bolig, har folk i usentrale strøk færre tilbud og sannsynligvis mindre behov for å flytte innenfor kommunen enn de som bor i sentrale strøk. På landsbygda og mindre steder er boligprisene lavere enn i byene, og mange har råd til å kjøpe enebolig som sin første bolig, for så å bli boende der i en årrekke.

Folk i byene har gjerne en lengre boligkarriere hvis enebolig er målet. Man flytter gjerne først på hybel, så en liten leilighet, en litt større leilighet etter noen år, så en enda større leilighet når familien vokser før de til slutt kanskje har råd til en enebolig. Når og hvis eneboligen er sikret, blir de værende. I mange tilfeller vil denne eneboligen ligge i nærkommunen til storbyene, og dermed blir flytteaktiviteten innenfor disse kommunene noe lavere enn forventet, folketallet i kommunen tatt i betraktning. Som vi skal se senere, flytter folk etter 40-årsalderen langt sjeldnere enn landsgjennomsnittet.

Sørli (2003) viser at det er innenfor de største byene at folk er mest bofaste, mens de er minst bofaste i perifere områder. En rekke personer er fulgt fra de var 15 år til de var ca. 37 år. Resultatene viser at halvparten av mennene og 43 prosent av kvinnene som bodde i landets seks største byer, ble boende. Vi har i den senere tid også sett at pendling blir stadig vanligere. Man skifter ikke nødvendigvis kommune om man får nytt arbeid i en annen. I perifere

områder ble 38 prosent av mennene og 21 prosent av kvinnene boende i oppvekstkommunen. Folk i de sentrale områdene blir boende i kommunen når livsfasene endrer seg, mens de som bor på landet i større grad må flytte ut av kommunen.

Oslos befolkning flytter mest

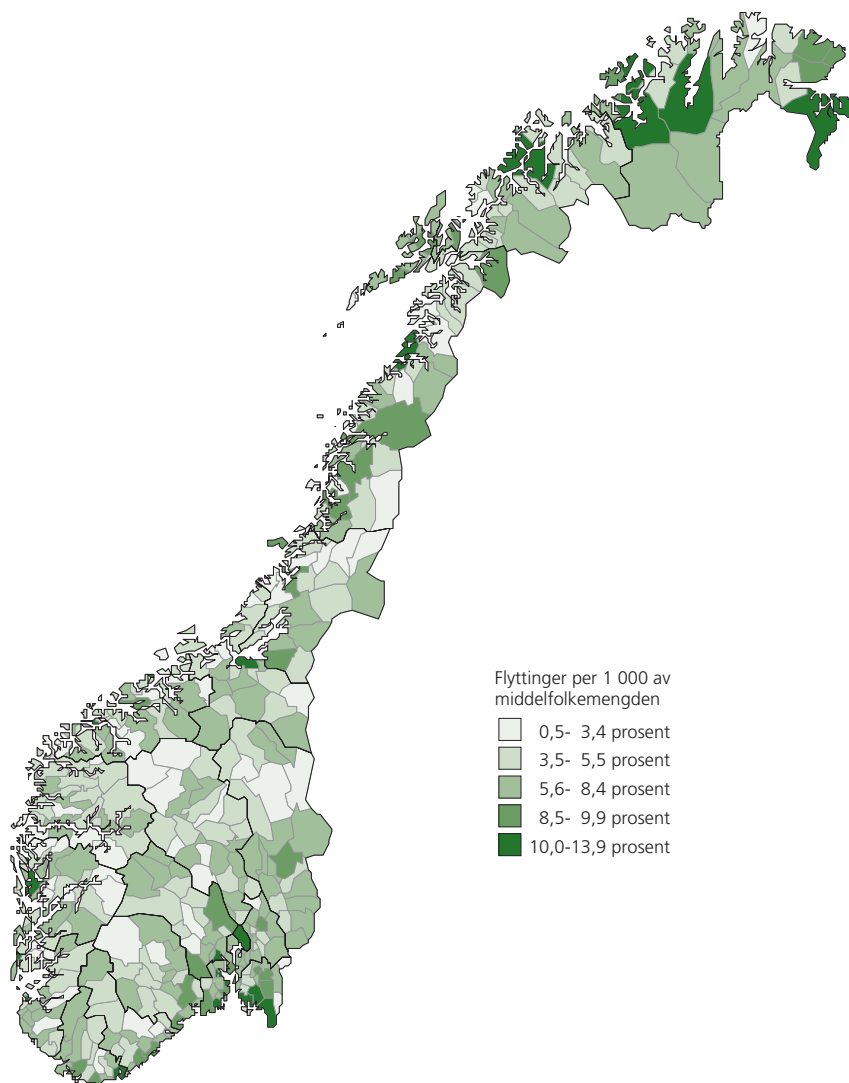
Blant kommuner med flest registrerte flyttinger var Oslo på topp i 2004 med 73 200, etterfulgt av Bergen (26 600), Trondheim (17 000) og Stavanger (12 000). Når vi kun ser på de absolutte tallene, er det forholdsvis store forskjeller mellom kommunene. I forhold til folketallet (middelfolkemengden) var det flest som flyttet innenfor kommunene Oslo (13,9 prosent), Tromsø (12,9 prosent), Bodø (12,4) og Sandefjord (11,9 prosent). Kartet i figur 3 viser flytting innenfor alle landets kommuner i forhold til middelfolkemengden. Der ser vi klart områdene hvor det er størst flytteaktivitet i kommunene. Flere kommuner i nærheten av Oslo med forholdsvis høyt innbyggertall viser lave flyttetall, folkemengden tatt i betraktning. Bærum ligger for eksempel godt under landsgjennomsnittet med 7,1 prosent. Dette kan ha sammenheng med at mange flytter ut fra Oslo til de nærliggende kommunene når det kommer barn i familien. Flyttetallene viser at det er mange småbarnsfamilier som flytter fra Oslo til kommunene i Akershus. Når familier først etablerer seg i utkanten av hovedstaden, er det naturlig at de flytter til en bolig som de ikke må flytte fra med det første fordi familien blir større.

Videreflyttingen fra Oslo var noe lavere i 2003 og 2004 enn i årene før, men det var en økning i flytting innenfor Oslo i samme tidsrom. Dette kan tyde på at internflytting i Oslo kompenserte for noe av videreflyttingen. Ifølge Sørli (2004) flytter om lag 60 prosent av de som flytter til en storby i alderen 15-35 år ut igjen innen fylte 35 år.

Liten forskjell mellom kvinner og menn på landsbasis ...

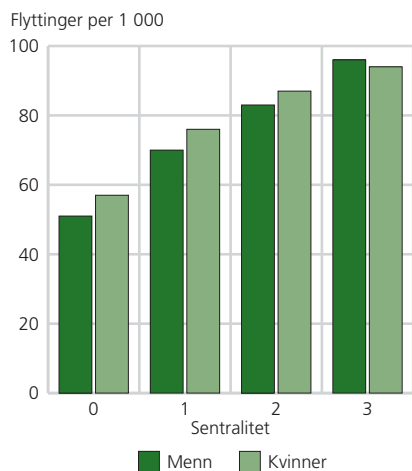
Det er en litt større andel kvinner enn menn som flytter innenfor kommunene, med 8,6 mot 8,5 prosent. Når det gjelder flytting mellom kommunene, er det en litt større andel menn enn kvinner som flyttet i 2004 med 4,2 mot 4,1 prosent. Gjennom etterkrigstida fram til 1988 var mobiliteten mellom

Figur 3. Flytting innenfor kommunene i forhold til middelfolkemengden i 2004. Prosent. Landsgjennomsnitt 8,5

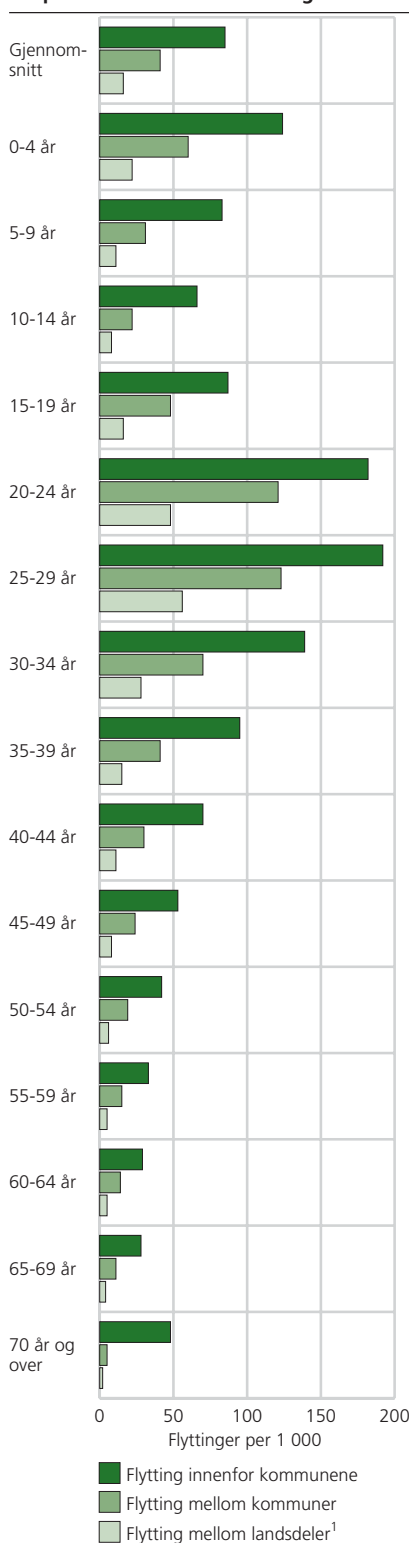
Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Figur 4. Flytting innenfor kommunene per 1 000 middelfolkemengde 2004. Kjønn og sentralitet

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 5. Flytting innenfor kommunene, mellom kommuner og mellom landsdeler per 1 000 middelfolkemengde. 2004

¹Beregningene er laget med utgangspunkt i syv landsdeler.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

kommunene høyere for kvinner enn menn, men forskjellen ble stadig mindre. Etter 1988 har den vært høyest for menn, selv om forskjellen ikke er særlig stor. Disse endringene skyldes delvis en endring i befolkningsstrukturen. Det er flere eldre kvinner enn menn, og eldre flytter mindre enn resten av befolkningen.

... men kvinner flytter oftere i mindre sentrale kommuner

Vi finner en forskjell på menns og kvinners flyttemønster når vi tar hensyn til kommunens sentralitet, figur 4. I de mindre sentrale kommunene (sentralitet 0 og 1) er det en klart større andel kvinner som flytter innenfor kommunegrensene. Også innenfor de noe sentrale kommunene flytter kvinner hyppigst. I de mest sentrale kommunene (sentralitet 3) er trenden omvendt. Her flytter menn hyppigere enn kvinner. Vi ser at jo mindre sentral kommunen er, jo større er andelen kvinner i forhold til andelen menn som flytter. Noe av forklaringen kan være eierskap og forpliktelse knyttet til gårdsdrift. I de tilfelle hvor mannen eier gård er det mer naturlig at kvinnen flytter til mannen når de etablerer familie. Ved et eventuelt samlivsbrudd vil det av samme grunn være naturlig at kvinnen er den som må flytte fra parets hjem.

Det bor også flere eldre i mindre sentrale kommunene. Eldre kvinner flytter i større grad enn eldre menn. På den måten kan alderssammensetningen også ha betydning når man ser på sentralitetsnivået på kommunene.

Livsfase påvirker flyttingen

Flyttemønsteret varierer med livsfasene. Alder har størst betydning for flytteaktiviteten, men sivilstatus har også en viss betydning. Flyttemønsteret innenfor kommuner, mellom kommuner og mellom landsdeler er forholdsvis likt når vi sammenligner ulike aldersgrupper. Personer i 20-årene er mer mobile. Skilte menn flytter oftere enn skilte kvinner i alle

aldre. I de neste avsnittene vil vi se på ulikheter i flyttemønstrene etter alder og sivilstatus.

Stor forskjell i flyttehyppigheten til barn

Barn under 19 år følger i stor grad foreldrenes flyttemønstre. Det er familien som flytter, og barna følger med. Barn i alderen 0-4 år flytter oftere enn gjennomsnittsnordmannen. I overkant av 12 prosent av barna i alderen 0-4 år flyttet innenfor en av landets kommuner i 2004. Det er naturlig å forvente at mange ønsker å bli boende i samme kommune, og at motivene for å flytte med småbarn i familien er en ny og større bolig, eller en bolig som ligger i mer barnevennlig strøk.

Barn i aldersgruppene 5-9 år og 10-14 år flytter i mindre grad enn andre grupper. Det gjelder både innenfor kommunene og mellom dem, eller mellom landsdeler. Dette skyldes sannsynligvis at barn i disse aldersgruppene er i en sårbar alder, og at mange foreldre unngår å flytte fra kommunen slik at barna må bytte skole og nærmiljø. Flytting innenfor kommunen gir i de fleste tilfeller langt mindre endringer for barna, enn flytting til en annen kommune eller landsdel.

Unge kvinner flytter mest

Kvinner i alderen 20-24 år flytter hyppigst innenfor kommunene. Hver femte kvinne og hver sjettede mann i alderen 20-24 år flyttet til et nytt bosted i samme kommune i 2004. I forhold til folketallet var det flest menn i alderen 25-29 år som flyttet, mens nivået for kvinner i samme alder var omtrent som for aldersgruppen 20-24 år. Flyttemønstret innenfor kommunene viser i denne sammenheng mye av det samme som flytting mellom kommunene, bare at flyttehyppigheten er større. Når det gjelder flytting mellom landsdeler, er det kvinner i aldersgruppen 25-29 år som flytter hyppigst med 5,7 prosent. Forskjellen mellom menn og kvinner er liten. Fra 30-årsalderen går mobiliteten sterkt tilbake for begge kjønn, enten det er innenfor kommuner, mellom kommuner eller mellom landsdeler, men nedgangen er størst for kvinner. Fordi vi vet at kvinner danner familie i yngre alder enn menn, er ikke dette overraskende. Prosentvis er nedgangen størst for flytting mellom landsdeler og minst for flytting innenfor kommunene.

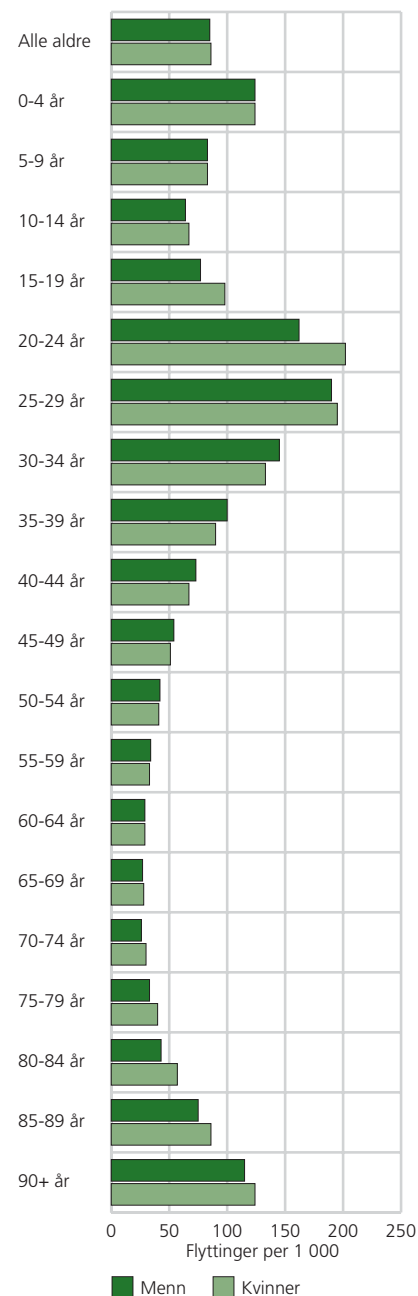
Personer i 20-årene flytter oftest i de største kommunene

Det er spesielt innenfor de største kommunene at personer i 20-årene flytter ofte. Oslo og de mellomstore kommunene som ligger høyt på landsgjennomsnittet for alle aldersgrupper, har høy mobilitet innenfor kommunen for personer i alderen 20-24 år og 25-29 år. Landsgjennomsnittet for disse aldersgruppene var henholdsvis 18,2 og 19,2 prosent. I Oslo flyttet hele 29,2 prosent i aldersgruppen 20-24 år innenfor kommunen, og lå dermed på topp for denne aldersgruppen i 2004. Tromsø lå på topp for aldersgruppen 25-29 år med 29,2 prosent. Også i de andre større byene flyttet om lag 25 prosent av personene i 20-årene innenfor kommunen de bodde i 2004. Et interessant trekk er at det er færre kommuner som ligger over landsgjennomsnittet for de aktuelle aldersgruppene enn for landet som helhet.

Få eldre flytter ut av hjemkommunen

Innledningsvis i artikkelen så vi at Aftenposten hadde et oppslag om at "Eldre flytter nesten ikke". I hvilken grad dette er tilfellet, kommer helt an på hvilket geografisk nivå vi befinner oss på og hvor detaljert vi studerer

Figur 6. Aldersavhengige flytterater per 1 000 middelfolkemengde. Flytting innenfor kommunene. Menn og kvinner. 2004

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

aldersfordelingen. Hoveddelen av eldre som flytter på seg, flytter innenfor kommunen. Svært få tar skrittet ut av bostedskommunen til andre kommuner.

Mellom kommuner og mellom landsdeler flytter personer på 40 år og eldre langt sjeldnere enn andre aldersgrupper. Jo eldre man blir, jo mindre flytter man. Godt under 1 prosent av de eldre over 70 år flyttet mellom to kommuner i 2004. Blant personer i alderen 40-44 år flyttet 1,1 prosent mellom to landsdeler, mens bare om lag 2 promille av eldre over 70 år flyttet mellom to landsdeler. Jo lengre flyttingen er, jo færre eldre er det som flytter, se figur 5.

Flyttemønsteret innenfor kommunene er veldig ulikt det vi finner mellom kommuner og landsdeler for de eldste i samfunnet. I 2004 ble det registrert 24 500 flyttinger blant eldre over 70 år innenfor kommunene. Dette omfatter om lag 6 prosent av alle flyttingene innenfor landets kommuner i 2004. Blant personer 90 år eller eldre ble det registrert 3 500 flyttinger, eller i underkant av 1 prosent av flyttingene. Flyttehyppigheten innenfor kommunene er lavest for aldersgruppen 65-69 år, og den øker igjen ved 70-årsalder. Blant eldre over 70 år flyttet 4,6 prosent innenfor landets kommuner i 2004. Det var større flytteaktivitet i den eldste aldersgruppen, over 90 år, med 12,2 prosent (se figur 6). Det betyr at 90-åringene har samme mobilitetsnivå som personer midt i 30-årene. At flyttehyppigheten blant eldre er så høy innenfor kommunene har sannsynligvis sammenheng med at mange etter hvert flytter til mindre og mer tilrettelagte boliger. Det kan være omsorgsbolig eller alders- og sykehjem i kommunen.

Eldre kvinner flytter oftere enn eldre menn

Det er større flyttehyppighet innenfor kommunene blant kvinner enn menn for alle aldersgruppene over 65 år. 12,4 prosent av kvinnene og 11,4 prosent av mennene over 90 år flyttet innenfor kommunene i 2004. Kvinner lever i gjen-

nomsnitt lenger enn menn, og av den grunn er det naturlig at flere kvinner bor alene og etter hvert flytter fra boligen. Regler for flytting tillater ikke flyttemelding hvis en av ektefellene flytter til omsorgsbolig, så lenge ekteparet fortsatt har felles bolig. Dette medfører at en del flyttinger ikke blir registrert så lenge begge partene er i live. Denne praksisen kan naturlig nok påvirke flyttetallene for de eldste, og slå ut ulikt for kjønnene fordi mannen i de fleste tilfellene dør før kona.

Mange eldre flytter i de minste kommunene

Det er særlig innenfor de minste kommunene at eldre personer flytter. For øvrig ligger mange kommuner, også de større bykommunene, på landsgjennomsnittet eller over når det gjelder flyttinger blant personer 70 år eller eldre. At det ikke er større flytteeaktivitet i de større bykommunene sammenlignet med resten av landet, kan være et utslag av satsning på hjemmebaserte tjenester framfor sykehjemsplasser. Det har vært et politisk mål at eldre skal kunne bo i eget hjem så lenge som mulig. I distriktene, der avstandene er store, kan det være vanskelig og kostbart med hjemmebasert omsorg. Mindre sentrale kommuner kan se seg nødt til å tilby tjenester i omsorgsboliger eller sykehjem.

Skilte og separerte flytter oftere enn andre

Skilte og separerte personer flytter hyppigere enn andre. 12,5 prosent av alle skilte og separerte flyttet innenfor kommunene i 2004, mens tilsvarende tall for ugifte og gifte var 11,8 og 4,3 prosent.

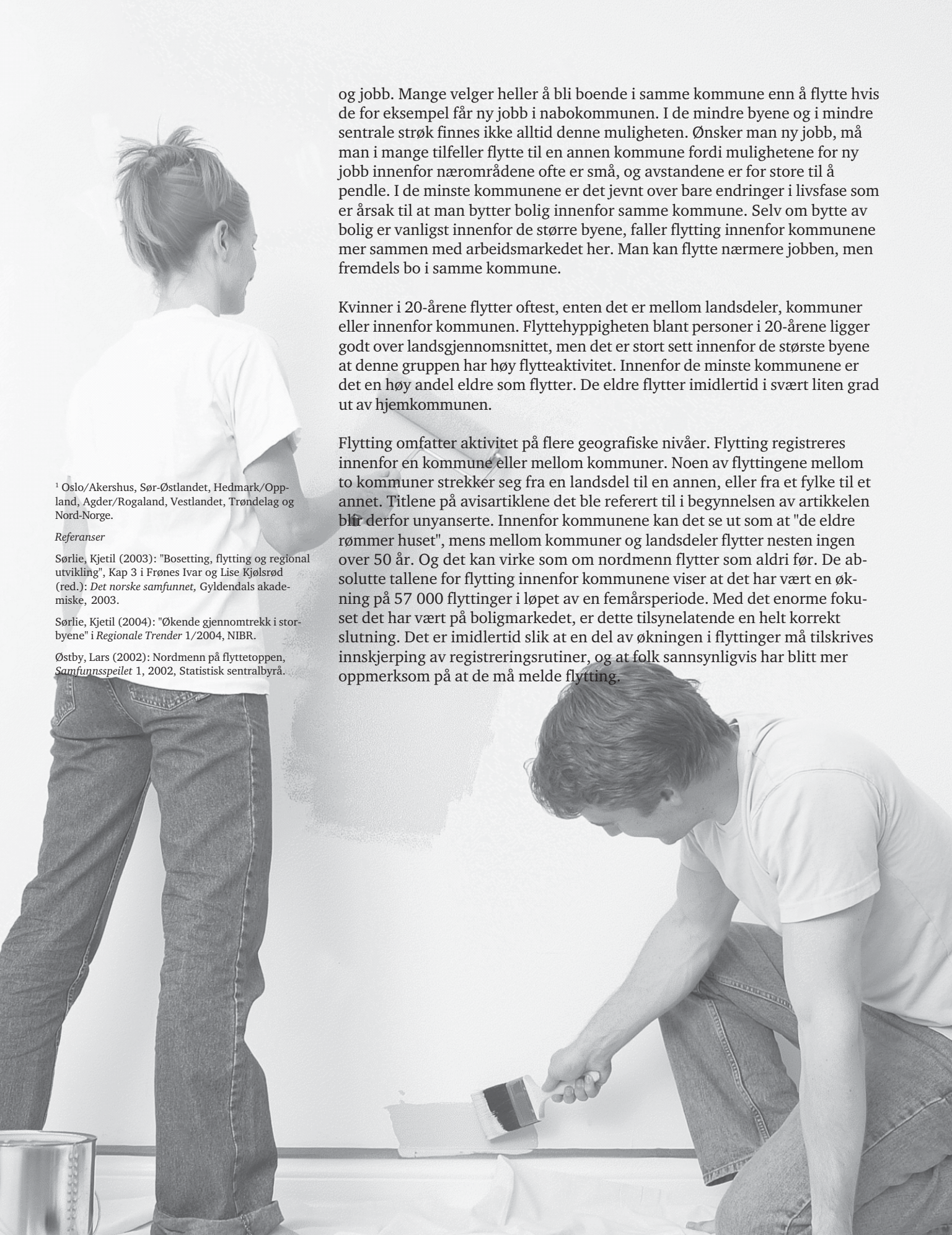
At skilte og separerte flytter oftere enn andre, er kanskje ikke så uventet. Når et forhold splittes opp, må minst en av partene nødvendigvis flytte. Mange skilte, og mange ugifte, vil etter hvert muligens danne (ny) familie og flytte sammen med en partner. Ugifte kan være barn som flytter samtidig med foreldrene, men det er også barn som flytter fra foreldrenes hus til egen bolig og personer som danner samboerpar. Den lave mobiliteten til gifte skyldes nok langt på vei at det ikke bare er enkeltpersonens forhold som avgjør. Andre i familien har sine begrunnelser for å flytte eller å bli boende.

Flyttehyppigheten blant skilte innenfor kommunene er høyere for menn enn for kvinner i så godt som alle aldersgruppene. Det samme gjelder for gifte, med unntak av aldersgruppene eldre enn 70 år. Mellom kommunene er det ingen forskjell mellom kjønnene totalt sett, men gifte menn flytter oftere enn gifte kvinner i aldersgruppene 20-24 år og 25-29 år. I alle andre aldersgrupper flytter gifte kvinner oftere enn gifte menn.

Skilte og separerte flytter hyppigere enn andre grupper i så godt som alle aldersgrupper. Gifte for sin del flytter hyppigere enn ugifte i aldersgruppene 15-19 år og 20-24 år, og det er forholdsvis liten forskjell for aldersgruppen 25-29 år. Dette er ikke unaturlig med tanke på at unge personer som er gift, sannsynlig har blitt det nylig, og at flyttingen av den grunn gjenspeiler mye av familieetableringen. Dessuten er det forholdsvis få som er gift i de yngste aldersgruppene, slik at små absolutte tall kan gi relativt store utslag.

Oppsummering

I denne artikkelen har vi sett at det er flere som flytter innenfor sin egen kommune, enn mellom kommuner. Det er jevnt over i de største byene, og i de mest sentrale kommunene, at flest bytter bolig. Det skyldes blant annet at de som bor her har flere muligheter til å skifte bomiljø, eller arbeid uten å måtte flytte til en annen kommune. I tillegg er det enklere å pendle mellom bolig

og jobb. Mange velger heller å bli boende i samme kommune enn å flytte hvis de for eksempel får ny jobb i nabokommunen. I de mindre byene og i mindre sentrale strøk finnes ikke alltid denne muligheten. Ønsker man ny jobb, må man i mange tilfeller flytte til en annen kommune fordi mulighetene for ny jobb innenfor nærområdene ofte er små, og avstandene er for store til å pendle. I de minste kommunene er det jevnt over bare endringer i livsfase som er årsak til at man bytter bolig innenfor samme kommune. Selv om bytte av bolig er vanligst innenfor de større byene, faller flytting innenfor kommunene mer sammen med arbeidsmarkedet her. Man kan flytte nærmere jobben, men fremdels bo i samme kommune.

Kvinner i 20-årene flytter oftest, enten det er mellom landsdeler, kommuner eller innenfor kommunen. Flyttheppigheten blant personer i 20-årene ligger godt over landsgjennomsnittet, men det er stort sett innenfor de største byene at denne gruppen har høy flytteeaktivitet. Innenfor de minste kommunene er det en høy andel eldre som flytter. De eldre flytter imidlertid i svært liten grad ut av hjemkommunen.

Flytting omfatter aktivitet på flere geografiske nivåer. Flytting registreres innenfor en kommune eller mellom kommuner. Noen av flyttingene mellom to kommuner strekker seg fra en landsdel til en annen, eller fra et fylke til et annet. Titlene på avisartiklene det ble referert til i begynnelsen av artikkelen blir derfor unyanserte. Innenfor kommunene kan det se ut som at "de eldre rømmer huset", mens mellom kommuner og landsdeler flytter nesten ingen over 50 år. Og det kan virke som om nordmenn flytter som aldri før. De absolutte tallene for flytting innenfor kommunene viser at det har vært en økning på 57 000 flyttinger i løpet av en femårsperiode. Med det enorme fokuset det har vært på boligmarkedet, er dette tilsynelatende en helt korrekt slutning. Det er imidlertid slik at en del av økningen i flyttinger må tilskrives innskjerping av registreringsrutiner, og at folk sannsynligvis har blitt mer oppmerksom på at de må melde flytting.

¹ Oslo/Akershus, Sør-Østlandet, Hedmark/Oppland, Agder/Rogaland, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge.

Referanser

Sørli, Kjetil (2003): "Bosetting, flytting og regional utvikling", Kap 3 i Frønes Ivar og Lise Kjølsvold (red.): *Det norske samfunnet*, Gyldendals akademiske, 2003.

Sørli, Kjetil (2004): "Økende gjennomtrekk i storbyene" i *Regionale Trender 1/2004*, NIBR.

Østby, Lars (2002): Nordmenn på flyttetoppen, *Samfunnsspeilet 1*, 2002, Statistisk sentralbyrå.

21.10.05

Levekårsundersøkelsen, 2004

Nordmenn slett ikke slappe sofagriser

Vi trener og mosjonerer som bare det. Nordmenn er slett ikke sofa-griser. Nye tall fra levekårsundersøkelsen 2004 viser at nordmenn er glade i å være aktive og ute i frisk luft. 7 av 10 nordmenn trener eller mosjonerer minst en gang i uken, mens bare 1 av 10 aldri trener eller mosjonerer.

Mest populært er det å gå raske turer, og dernest kommer sykling og skiturer. De yngste er mest aktive og i motsetning til de andre aldersgruppene foretrekker de yngste litt mer fart og velger jogging eller løping fremfor raske turer.

Fotball er den mest populære lagidretten

Lagidrett er mindre populært enn individuell idrett, og spesielt blant kvinner. Bare om lag 3 prosent av kvinnene trener lagidrett som håndball, ishockey eller innebandy, squash eller tennis. Noe mer populært er det med fotball, men fortsatt er det under 10 prosent kvinner som driver med denne idretten. Fotball er nok mer populært blant menn; det viser seg at det er mer enn tre ganger så mange menn som kvinner som spiller fotball.

Lagidrett er svært aldersavhengig. Blant kvinner er det 29 prosent i aldersgruppen 16-24 år som spiller fotball i motsetning til 6 prosent blant kvinner i alderen 25-44 år. Etter 44 år er det så og si ingen kvinner som holder på med slikt. Blant de yngste mennene er det også mest vanlig å spille fotball, men det er likevel forholdsvis mange menn i aldersgruppen 25-44 år som gjør det samme,

andelene ligger på henholdsvis 60 og 34 prosent.

2 av 10 trener innendørs

Det er flest fra tettbygde strøk og spesielt Oslo og Akershus som trener innendørs aktiviteter som aerobics, gym eller trim, styrketrening og svømming. Dette kan til en viss grad skyldes tilgjengeligheten på treningsstudioer, innendørs trenings-saler og svømmehaller. Innendørs treningsaktiviteter avtar med alderen, men er ikke like aldersavhengig som lagidretter. Vi finner store kjønnsforskjeller blant de som trener aerobics, gym eller trim. Det er mer enn tre ganger så vanlig for kvinner å trene disse aktivitetene som menn. Imidlertid tar mennene igjen denne forskjellen etter 67-årsalder hvor henholdsvis 13 og 12 prosent menn og kvinner trener disse aktivitetene.

Jeg snører min sekk ...

Vi er glade i å gå turer i skogen eller på fjellet. 8 av 10 har vært på fottur, mens 5 av 10 har vært på skitur i skogen eller på fjellet. Noe mindre vanlig, 17 prosent, er det å gå på ski eller fotturer over flere dager. Overnattingsturer er mer populært blant menn enn kvinner og yngre enn eldre. Om man bor tettbygd eller spredtbygd har liten betydning for hvorvidt en benytter seg av skogen og fjellet på dagsturer eller overnattingsturer.

Mange er også i skogen for å plukke bær eller sopp. Her finner vi at noen flere kvinner enn menn, 43 mot 35 prosent, har vært på bær- eller sopptur. Slike turer er imidlertid den eneste friluftslivsaktiviteten som ikke avtar med økt alder. Andre friluftslivsaktiviteter som jakt, er i stor grad beholdt menn. 15 prosent av mennene var på jakt i motsetning til 2 prosent av kvinnene. Alderen til menn har liten betydning for å gå på jakt. Det er flest menn i alderen 25-66 år som driver med dette, 16 prosent, men de eldste mennene ligger bare 4 prosentpoeng bak.

... sol og vann tiltrekker de fleste

De fleste nordmenn har også tatt seg en tur på stranden for å nyte solen eller for å bade i salt- eller ferskvann. 67 prosent har solt seg mens 76 prosent har badet i salt- eller ferskvann. Strandaktivitetene avtar noe med alderen, men det er fortsatt forholdsvis mange eldre, 33 og 45 prosent, som har solt seg eller badet. Båtturer er også populære vannaktiviteter og spesielt hvis de er selvdrevne. 43 prosent har vært på dagstur i motor- eller seilbåt, mens 18 prosent har vært på dagstur i kano, kajakk eller robåt.

Halvparten av oss har vært på fisketur i løpet av det siste året, hvor det er noen flere menn enn kvinner. For menn har alderen liten betydning for hvorvidt en drar på fisketur eller ikke. Blant de yngste var 54 prosent på fisketur, mest populært er det for 25-44-åringene, 68 prosent, for siden å avta til 52 prosent blant de eldste.

05.10.05

Utdanningsstatistikk. Gjennomstrømning i høyere utdanning, 2004

Utdanning på normert tid er unormalt

To tredjedeler av studentene har brukt mer enn normert tid på å fullføre utdanningen sin. Kvinner sto bak flertallet utdanninger fullført på normert tid, mens en større andel menn brukte betydelig lengre tid.

En tredjedel av studentene brukte dobbelt så lang tid i høyere utdanning enn utdanningens normerte varighet skulle tilsi. For om lag 30 prosent av studentene som fullførte et laveregradsstudie i fjor, var det seks år eller mer siden de første gang var registrert i høyere utdanning. En tilsvarende andel høyeregradskandidater hadde vært ti år eller mer i

utdanningssystemet. Opphold underveis eller bytte av studium kan påvirke tallene. Nesten 10 prosent av studentene som i fjor fullførte en utdanning, avsluttet et ettårig påbyggingsstudium i praktisk-pedagogisk utdanning. 40 prosent av disse studentene hadde vært registrert i høyere utdanning i 13 år eller mer.

Kvinnedominerte fag fullføres raskt

Andelen studenter som fullførte på normert tid, var størst i de kvinnedominerte fagene. Blant førskolelærer-, sykepleie-, helsefag- og bachelorstudenter i helse-, sosial- og idrettsfag var andelen som fullførte sin utdanning innen tre år opp mot 50 prosent. Kvinner sto bak flertallet av laveregradsutdanningene som ble fullført på normert tid, mens en større andel menn enn kvinner hadde åtte år og mer siden første registrering i høyere utdanning. Det var særlig menn i tradisjonelle kvinneutdanninger som hadde brukt betydelig lengre tid.

Kvinner og menn nærmer seg hverandre

Det er fortsatt flere menn enn kvinner som fullfører en lang høyere utdanning, men kjønnsforskjellen er blitt mindre. I 1992-kullet hadde nesten 800 flere menn enn kvinner i løpet av ti år fullført en utdanning med mer enn fire års varighet. I 1993-kullet var mannsdominansen lavere; da var det i underkant av 500 flere menn enn kvinner som i løpet av ti år hadde fullført en lang høyere utdanning. I 1993-kullet var det markante endringer i kjønnsfordelingen til de nye studentene. 500 færre menn og 100 flere kvinner ble registrert i høyere utdanning dette året. Sammenlignet med 1983-kullet hadde en mindre andel menn i 1993-kullet oppnådd et høyeregradsstudium i løpet av ti år. Kvinner hadde motsatt tendens. Flest kvinner står også bak nedgangen i andel studenter som ikke fullførte noen grad i løpet av ti år.

30.09.05

Alkoholstatistikk, 2. kvartal 2005

Mer vin – mindre øl

Registrert forbruk av vin økte med 1,5 millioner liter andre kvartal 2005 sammenlignet med

samme periode i fjor. Totalt var registrert forbruk i andre kvartal i år på 15,8 millioner liter, viser tall fra Statistisk sentralbyrå.

Tallene bygger på de månedlige avgiftsoppgavene som hver enkelt registrerte avgiftspliktige leverer til Toll- og avgiftsdirektoratet og registrert kontant import. Tallene omfatter ikke hjemmeproduert alkohol, smuglervarer eller turistimport.

Mindre øl

Registrert forbruk av øl gikk ned med 3,3 prosent, eller 2,3 millioner liter andre kvartal i år sammenlignet med samme periode i fjor. Totalt var registrert forbruk andre kvartal i år på 66,7 millioner liter.

Forbruket av brennevin i andre kvartal 2005 var 2,7 millioner liter, en økning på 237 600 liter eller 9,5 prosent. Forbruket av rusbrus økte med 6,2 prosent, eller 137 900 liter fra andre kvartal 2004 til andre kvartal 2005.

2,94 liter alkohol per person

Målt i ren alkohol (antall alkoholliter) drakk hver innbygger på 15 år og over 1,65 liter alkohol andre kvartal i år. Dette er en økning på 0,05 alkoholliter, eller 3,3 prosent fra samme periode 2004. Det samlede registrerte forbruket var andre kvartal 6,0 millioner alkoholliter. Dette fordelte seg på 2,9 millioner alkoholliter øl, 1,9 millioner alkoholliter vin, 1,1 millioner alkoholliter brennevin og 0,1 millioner alkoholliter frukt-drikk.

29.09.05

Arbeidskraftundersøkelsen. Arbeidstidsordninger, 2. kvartal 2005

648 000 arbeider utenom vanlig dagtid

Hver tredje ansatt arbeider utenom vanlig dagtid. Dette er vanligst blant ungdom, deltidsansatte og midlertidig ansatte.

Til sammen arbeidet 31 prosent av alle ansatte utenom vanlig dagtid (mandag-fredag kl. 06-18) ifølge Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) for 2. kvartal 2005. Totalt utgjorde dette 648 000 ansatte. De fleste hadde en skift- eller

turnusordning. Andelen som arbeidet utenfor vanlig dagtid i 2005 er på samme nivå som i 2004, men har økt med to prosentpoeng fra 2001.

Vanligst blant unge

44 prosent av de 259 000 ansatte i alderen 16-24 år arbeider utenom vanlig dagtid. I stor grad er dette deltidsarbeid ved siden av skolegang eller studier. Det er særlig lørdagsarbeid og kveldsarbeid som er vanlig blant de unge, og de mest typiske arbeidsstedene er varehandel, hotell og restaurant.

Deltidsansatte kvinner og heltidsansatte menn

Statistikken forteller at det er mer vanlig å arbeide utenom vanlig arbeidstid for kvinner enn for menn. 32 prosent av voksne kvinner (over 24 år) arbeider utenom vanlig arbeidstid, mot 26 prosent for menn.

Deltidsansatte arbeider langt mer utenom ordinær dagtid enn heltidsansatte. Spesielt er lørdags-, kvelds-, skift- eller turnusarbeid utbredt blant deltidsansatte. Det er om lag dobbelt så mange deltidsansatte som har disse arbeidstidene som heltidsansatte.

Snaut 40 prosent av voksne kvinner er deltidsansatte. Skift- eller turnus og lørdagsarbeid er vanligst for denne gruppen. 8 prosent av mannlige ansatte jobber deltid. Lørdags- og kveldsarbeid er vanligst for denne gruppen. Heltidsansatte voksne menn med arbeid utenom vanlig dagtid jobber oftest skift eller turnus og lørdagsarbeid.

Forskjellen mellom kvinnelige og mannlige ansatte jevner seg ut for de eldre arbeidstakerne, med unntak av skift- eller turnusarbeid, som er mer utbredt for kvinner i alle aldersgrupper enn for menn.

Mye helgearbeid for midlertidig ansatte

Midlertidig ansatte arbeider i større grad utenom vanlig arbeidstid enn fast ansatte. Dette gjelder særlig lørdags- og søndagsarbeid, men også kveldsarbeid. Forskjellen mellom midlertidig og fast ansatte er noe større for kvinner enn for menn.

Mest utbredt i hotell- og restaurantnæringen

Arbeid utenom ordinær dagtid er vanligst i hotell og restaurant. 66 prosent av de ansatte i denne næringen hadde regelmessig lørdagsarbeid – minst to lørdager i løpet av fire uker, 46 prosent hadde søndagsarbeid, 43 prosent kveldsarbeid og 20 prosent nattarbeid – minst halvparten av arbeidsdagene i 2005. Skift- eller turnusarbeid er mest utbredt i olje- og gassutvinning og i helse- og sosialtjenester, med henholdsvis 47 og 45 prosent. I varehandel er det særlig lørdagsarbeid som skiller seg ut som den mest typiske av disse arbeidstidsordningene, 41 prosent.

29.09.05

Undersøkingar i barnevernet, 2004

21 300 undersøkingar i barnevernet

Barnevernet starta i alt vel 21 300 undersøkingar i 2004. Dette er nær 1 250 fleire enn året før, og ein auke på 6,2 prosent. Av dei vel 20 750 undersøkingane som blei avslutta i 2004, førte 53 prosent av sakene til at det blei sett i verk tiltak for barnet.

I høve til folketalet blei det påbyrja 20 undersøkingar per 1 000 barn 0-17 år i 2004, mot 19 året før. Det blei oftare sett i verk undersøkingar overfor gutar enn for jenter. For aldersgruppa 13-17 år, som ligg høgast, blei det påbyrja 23 undersøkingar per 1 000 barn i 2004.

Statistikken inneheld ikkje opplysningar om *alle* meldingar til barnevernet. Berre der barnevernet fann det naudsynt å setje i verk undersøking, veit vi kven som meldte frå om tilhøva som førte til at undersøkingssak blei starta. Det kan vera fleire enn ein meldingsinstans bak ei melding.

Store skilnader mellom fylka

Vi finn store skilnader mellom fylka, både når det gjeld kor mange undersøkingar som blei påbyrja, og kor stor del av dei som førte til tiltak frå barnevernet. Finnmark Finnmarku ligg aleine på topp med 32 undersøkingar per 1 000 barn under 18 år. Telemark, Nordland,

Buskerud og Aust-Agder ligg òg høgt. Førstenemnde med 25, og dei andre tre hadde 24. På botnen av lista finn vi Akershus med 16 og Hordaland med 14 undersøkingar per 1 000 barn under 18 år.

Tiltak i meir enn halvparten av sakene

Ser ein alle undersøkingane samla, førte vel halvparten, 53 prosent, til tiltak etter lov om barneverntjenester. 46 prosent blei lagt bort utan tiltak. For nær 1 prosent av undersøkingane kjenner ein ikkje konklusjonen. I Rogaland, Sør-Trøndelag og Sogn og Fjordane, som ligg på topp, førte seks av ti undersøkingar til barnevernstiltak. Møre og Romsdal og Akershus ligg òg høgt når det gjeld igangsetjing av tiltak etter undersøking. Her førte 59 og 58 prosent av undersøkingssakene til tiltak. I seks fylke blei under halvparten av undersøkingane avslutta med tiltak, færrest i Hedmark og Hordaland med 46 og 47 prosent.

Foreldre melder frå i eitt av fem tilhøve

I tre av ti undersøkingar som blei påbyrja i 2004 var anten barnet sjølv, familien eller naboar oppgitt som den som tok opp saka. *Mor/far* var den klart største gruppa av desse. Dei stod bak 22 prosent av meldingane som førte til undersøking i 2004. *Andre i familien og naboar* stod bak 4 og 3 prosent. *Barnet sjølv* tok kontakt med barnevernet i 2 prosent av sakene. Av dei offentlege instansane var det barneverntenesta (11 prosent) og skule (11 prosent) som stod bak flest meldingar om barn som trengte hjelp. Politi stod bak 10 prosent, og barnevernvakt bak 7 prosent, medan helsestasjon og barnehage berre var kryssa av som meldingsinstans i 5 og 3 prosent av undersøkingane. I 13 prosent av undersøkingane var den uspesifiserte kategorien "Andre" registrert som meldingsinstans.

Innhaldet i meldinga

I ei av fem saker (22 prosent) var *omsorgssvikt/mishandling* kryssa av som grunn for undersøkinga, og tilsvarende 18 prosent kom av *åtferdsavvik hos barnet*. I vel halvparten av undersøkingane (54 prosent) var *tilhøva i heimen, særlege behov* oppgitt som grunn, og 20 prosent hadde kryssa av kategorien "*Anna*".

Åtferdsproblem var oppgitt som grunn i kvar sjettede undersøking i 2004. *Mor/far* hadde sjølv meldt frå til barneverntenesta i 25 prosent av desse sakene, medan skule og politi var oppgitt som meldingsinstans i 21 og 15 prosent av undersøkingane.

Av undersøkingar der omsorgssvikt/mishandling var oppgitt som grunn var det barneverntenesta sjølv som oftast var initiativtaker (14 prosent). Skule og *mor/far* stod kvar bak 10 prosent, medan politi var meldingsinstans i 9 prosent av desse undersøkingane. Her er den uspesifiserte kategorien "Andre" oppgitt i heile 20 prosent av undersøkingane.

Sju av ti saker behandla innan fristen på tre månader

Lov om barneverntjenester gir påbod om at barnevernet skal gjennomføra alle undersøkingane snarast, og innan tre månader. I særlege høve kan fristen vere seks månader.

Av dei 20 769 undersøkingane som blei avslutta i 2004, blei sju av ti (69 prosent) avslutta innan fristen på tre månader. Ytterlegare 25 prosent av undersøkingane blei gjennomførte og avslutta innan seks månader, og for 6 prosent var den registrerte behandlingstida på over eit halvt år. For i underkant av 1 prosent av undersøkingane manglar vi opplysningar om behandlingstida. Den gjennomsnittlege behandlingstida var i 2004 på 77 dagar, mot 76 og 80 dagar i 2003 og 2002.

22.09.05

Sykefravær, egen- og legemeldt, 2. kvartal 2005

Fortsatt nedgang i sykefraværet

Sykefraværet i Norge fortsetter å synke. Nedgangen skyldes i større grad at fraværene blir kortere enn at de blir færre. Sykefraværsprosenten gikk ned fra 7,2 i 2. kvartal 2004 til 6,3 i 2. kvartal 2005.

Det legemeldte fraværet gikk ned fra 6,5 til 5,5 prosent og det egenmeldte gikk opp fra 0,7 til 0,8 prosent. Om vi justerer for at påsken falt i 1. kvartal i år mot

2. kvartal i fjor, ville nedgangen vært ca. 0,1 prosentpoeng lavere. For kvinner gikk sykefraværet ned med 1,1 prosentpoeng, for menn ble det redusert med 0,7 prosentpoeng.

Nedgangen fra 2. kvartal 2004 til 2. kvartal 2005 var på 12 prosent. Det totale fraværet gikk ned med 10 prosent sammenliknet med 2. kvartal 2001 da avtalen om et mer inkluderende arbeidsliv ble inngått.

Færre lange fravær

Av det legemeldte sykefraværet i 2. kvartal 2005 kan 30,2 prosent tilskrives fravær som varte gjennom hele kvartalet. Dette er en nedgang fra 35,6 prosent i 2. kvartal 2004. Egenmeldt sykefravær utgjorde 12,7 prosent av alt fravær i 2. kvartal 2005. Dette er en oppgang fra 9,7 prosent i samme kvartal i fjor. Sykefraværsdagsverk som andel av avtalte dagsverk (sykefraværsprosenten) gikk kraftigere ned enn antall sykemeldte arbeidstakere som andel av alle arbeidstakere. Dette tyder på at nedgangen i sykefraværet i større grad skyldes at fraværene blir kortere enn at de blir færre.

Nedgang i alle næringer

Nedgangen er, som i forrige kvartal, størst i bygge- og anleggsvirksomhet. Også industri og bergverksdrift og transport og kommunikasjon hadde relativt stor nedgang. I bygge- og anleggsvirksomhet gikk fraværet ned fra 7,3 til 6,1 prosent, i industri og bergverksdrift fra 7,2 til 6,0 prosent. Offentlig administrasjon og undervisning hadde lavest nedgang i sykefraværet.

Størst nedgang i Østfold og Finnmark Finnmarku

Også dette kvartalet er nedgangen størst i Østfold med 1,4 prosentpoeng. Finnmark Finnmarku har også stor nedgang med 1,3 prosentpoeng. Minst nedgang er det i Rogaland med 0,6 prosentpoeng. Nivået på sykefraværet er lavest i Rogaland med 4,9 prosent og høyest i Finnmark Finnmarku med 8,2 prosent.

Nedgang i alle sektorene

I kommunal forvaltning gikk sykefraværet ned fra 8,8 til 7,9 prosent fra 2. kvartal 2004 til 2. kvartal 2005. I samme tidsrom gikk sykefraværet ned

fra 6,8 til 5,9 prosent i privat sektor/offentlig næringsvirksomhet og 6,6 til 6,0 prosent i statlig forvaltning (inkludert helseforetakene).

Vi har ikke data om egenmeldt sykefravær etter alder. Omtalen av sykefraværet etter alder gjelder derfor bare legemeldt sykefravær.

Nedgang i alle aldersgruppene

Sykefraværet gikk ned i alle aldersgruppene. For kvinner var den prosentvise nedgangen størst i aldersgruppa 60-64 år, mens aldersgruppa 30-34 år hadde svakest nedgang. For menn var det derimot størst nedgang i aldersgruppa 30-34 år og minst nedgang i 20-24 år.

22.09.05

Utdanningsstatistikk. Gjennomstrømning i videregående opplæring

Størst frafall i yrkesfag

36 prosent av elevene som startet på en yrkesfaglig studieretning i videregående opplæring i 1999, avbrøt utdanningen målt fem år etter at de startet på grunnkurs for første gang.

Det er stor forskjell i gjennomføringsgrad mellom de yrkesfaglige og de allmennfaglige studieretningene i videregående opplæring. Av 1999-kullet fullførte i gjennomsnitt 84 prosent av elevene på de allmennfaglige studieretningene i løpet av fem år. Tilsvarende tall for elevene/lærlingene i yrkesfag var 55 prosent. De tre yrkesfaglige studieretningene trearbeidsfag, hotell- og næringsmiddelfag og mekaniske fag hadde høyest avbruddsprosent med henholdsvis 51, 46 og 46. Bare 12 prosent av elevene på de allmennfaglige studieretningene musikk, dans og drama og idrettsfag avbrøt utdanningen.

Avbrutt videregående opplæring betyr at eleven/lærlingen ikke lenger er registrert som elev/lærling i videregående opplæring. Disse personene kan ha begynt på en annen type utdanning, valgt å reise utenlands eller gått ut i arbeidslivet. Fullført opplæring betyr at eleven/lærlingen har bestått alle årstrinn i vide-

regående opplæring som fører til vitnemål eller fag-/svennebrev.

Frafallstallene er stabile

Det er liten forskjell mellom ulike elevkull når det gjelder frafall i videregående opplæring. Hver fjerde elev/lærling avbryter utdanningen, målt fem år etter at de startet på grunnkurs for første gang. Dette gjaldt både 1994-, 1997-, 1998- og 1999-kullet. Kjønnforskjellene holder seg også stabile. Tre av ti gutter i 1999-kullet avbrøt videregående utdanning, mens dette gjaldt to av ti for jentenes del. Dette samsvarer med tall fra tidligere års elevkull.

Sosial bakgrunn betyr mye. Elever/lærlinger med høyt utdannede foreldre fullfører i større grad enn ungdom med foreldre med lav utdanning. Over halvparten av guttene som startet på grunnkurs for første gang i 1999, og som har foreldre med kun grunnskoleutdanning, avbrøt utdanningen. Til sammenlikning avbrøt bare 12 prosent av guttene med foreldre med lang høyere utdanning (mer enn fire år). Tilsvarende tall for jentene i det samme kullet var henholdsvis 39 og 6 prosent.

Det er stabile forskjeller mellom fylkene. For 1999-kullet var forskjellen 20 prosentpoeng fra det fylket som hadde lavest avbruddsprosent til det som hadde høyest. Dette gjaldt også for 1998-kullet. Vest-Agder, Sogn og Fjordane, Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag, Oppland, Hordaland, Møre og Romsdal, Vestfold, Aust-Agder og Rogaland lå under gjennomsnittet på 24 prosent frafall for elevene som startet på grunnkurs for første gang i 1999.

20.09.05

Barnevern, 2004

9 900 barn var nye i barnevernet siste år

I alt 37 650 barn og unge tok imot tiltak fra barnevernet i 2004. Det er nær 1 650 flere enn året før, og ein auke på 4,5 prosent. 9 900 barn var nye i barnevernet siste år.

Dei aller fleste barn med tiltak, vel 30 750, tok berre imot hjelpetiltak, som til dømes besøksheim, økonomisk hjelp, barnehage eller støttekontakt. For nær 6 900 barn og unge hadde det offentlege teke over omsorgen etter vedtak i fylkesnemnda. Av barn under omsorg av barnevernet i 2004, var åtte av ti – 82 prosent – plasserte i fosterheim. Resten hadde anten plass i ein institusjon eller hadde andre omsorgstiltak utanfor heimen. Det er framleis noko fleire gutar enn jenter med barnevernstiltak, vel 20 400 gutar mot nær 17 200 jenter tok imot tiltak i 2004. Ser ein dette i høve til folketal var det i løpet av året 33 gutar mot 29 jenter med tiltak per 1 000 barn 0-17 år.

9 900 nye barn med tiltak

Sist år var det 9 900 nye barn med barnevernstiltak, mot nær 9 450 nye året før, ein auke på 4,8 prosent siste år. Av dei nye barna i barnevernet var det foreldra sjølve (mor/far) som i 24 prosent av sakene tok kontakt med barnevernet. Barneverntenesta stod sjølv bak 8 prosent av dei nye sakene. Skulen meldte frå om 10 prosent av barna, og politi og barnevernvakt stod kvar bak 6 prosent av sakene. Barnehage og naboar var registrert som meldingsinstans i 3 og 2 prosent av sakene. Ser vi på dei nær 2 900 nye barnevernsbarna som var i førskulealder, så var barnehagen meldingsinstans i 6 prosent av sakene.

Plassering som hjelpetiltak

Lov om barneverntjenester gjer det mogleg å plassera barn utanfor heimen utan at fylkesnemnda fattar vedtak om å overta omsorg for barnet. Plasseringa kallast då eit hjelpetiltak. Frå 1993 har talet på barn plasserte i fosterheimar, som hjelpetiltak, auka frå vel 300 til vel 1 850 barn ved utgangen av år 2004. Tilsvarande har det vore ein auke av barn plasserte i barne- og ungdomsheimar som hjelpetiltak – frå omkring 150 barn ved utgangen av 1993, til vel 700 barn i 2004. Noko av den auken heng saman med at barn no kan ha tiltak fram til fylte 23 år. Ei plassering i fosterheim som omsorgstiltak, vil gå over til eit hjelpetiltak når barnet fyller 18 år. Ingen kan vere under omsorg etter fylte 18 år. Mange av dei som har tiltak etter fylte

18 år, er unge som har fått forlenga ei fosterheim- eller institusjonsplassering.

28 775 barn med tiltak per 31. desember

Ved utgangen av 2004 var det nær 28 800 barn registrert med barnevernstiltak. Dette er vel 1 400 fleire enn året før, og ein auke på 5,2 prosent. Dei aller fleste – åtte av ti – av desse barna, nær 22 950 barn, var registrerte med hjelpetiltak. Ved utgangen av året var det nær 1 300 fleire barn med hjelpetiltak enn året før, ein auke på 6,0 prosent. Per 31. desember var vel 5 800 barn under omsorg av barnevernet, jf § 4-12 i lov om barneverntjenester. Av desse var langt dei fleste – vel 5 050 barn – plasserte i fosterheim. Det var 133 fleire barn under omsorg per 31. desember 2004 enn ved utgangen av 2003. Det vil seia ein auke på 2,3 prosent siste år, mot ein auke på 3,3 prosent frå 2002 til 2003.

Størst auke i tenårsgruppa

Talet på barn med tiltak auka i alle aldersgruppene under 18 år. Berre blant "ettervernklientane", dei i aldersgruppa 18-22 år, går talet litt ned samanlikna med fjoråret. Den største prosentvise auken finn ein blant dei yngste tenåringane i aldersgruppe 13-17 år. Her var det vel 9 450 unge med tiltak ved utgangen av 2004 mot vel 8 750 året før, ein auke på 8,0 prosent. Gruppa 6-12 år auka med 5,4 prosent, og dei i førskulealder – 0-5 år – hadde ein auke på 3,0 prosent samanlikna med året før. Framleis var det nær 2 150 unge i alderen 18-22 år som tok imot barnevernstiltak ved utgangen av 2004. Tre av ti av desse "ettervernklientane" var i fosterheim, og 13 prosent hadde plass i institusjon. I tillegg tok 18 prosent imot hjelp til bustad. Fire av ti av klientane i alderen 18-22 år – 41 prosent – tok imot økonomisk hjelp frå barnevernet.

Store skilnader mellom fylka

Ved utgangen av 2004 var det i gjennomsnitt 25 barn per 1 000 barn under 18 år som tok imot barnevernstiltak mot 23 året før. Det er framleis store skilnader mellom fylka. Østfold, Finnmark og Buskerud ligg på topp, med 28 klientar per 1 000 barn. Telemark, Nordland, Troms og Møre og Romsdal ligg òg høgt med 27 klientar per 1 000 barn under 18 år. Til samanlikning hadde Akershus

berre 19. Vestfold ligg òg lågt med 21 barn med tiltak per 1 000 barn. Størst auke siste år hadde Finnmark og Sogn og Fjordane, medan Hedmark var det einaste fylket med nedgang i klienttalet i høve til talet på barn under 18 år.

Flest med tiltak i Stavanger

Av dei fire største byane er det framleis Stavanger som har flest barn med tiltak i høve til barnebefolkninga. Ved utgangen av 2004 hadde 32 av 1 000 barn under 18 år i Stavanger barnevernstiltak. Oslo hadde til samanlikning 26 og i Trondheim og Bergen, som berre så vidt ligg over landsgjennomsnittet, var det 25 barn per 1 000 barn under 18 år som tok imot tiltak frå barnevernet ved utgangen av 2004.

08.09.05

Sosialhjelp, endelege tal, 2004

Stabil del av befolkninga får sosialhjelp

Delen av befolkninga som får sosialhjelp har vore stabil. Det same ser ut til å være tilfelle for den gjennomsnittlege stønads-lengda. Innføringa av intro-duksjonslova har medført at tala for 2003 og 2004 ikkje er fullt samanliknbare med kvarandre og tidlegare år.

2003 og 2004 spesielle år for sosialhjelpsstatistikken

I 2003 kom ei ny lov, lov om introduksjonsordning for nykomne innvandrarakar (introduksjonslova). Lova trådte i kraft som frivillig ordning for kommunane frå 1. september 2003, og blei obligatorisk frå 1. september 2004. I 2003 blei rapporteringsskjemaet for sosialhjelpsmottakarar utvida til òg å inkludere mottakarar av introduksjonsstønad. Introduksjonslova trådte i kraft midt i rapporteringsåret, dette saman med manglande oppdatering av interne fagsystem i kommunane gjorde det umogleg å skilje mottakarane av dei to ordningane i 2003. Sjølv om det for 2004-rapporteringa blei utvikla eit eige skjema for mottakarar av introduksjonsstønad, har det at ordninga starta seint på året medført at mange er registrerte som mottakarar av sosialhjelp i byrjinga

av året og så som mottakarar av introduksjonsstønad mot slutten av året. Samanblandinga av dei ulike mottakar-gruppene i store delar av året har gjort det umogeleg å skilje beløpa frå dei to stønadane. Dette gjer at rapporteringane for 2003 og 2004 i liten grad kan samanliknast med tidlegare år, samstundes som dei heller ikkje kan samanliknast med kvarandre.

Talet på mottakarar minka – delen av befolkninga held seg stabil

Sosialhjelp kan i nokon grad nyttast som ein målestokk på moglegheit og evne til sjølvforsørging i ei gruppe. Frå 2000 til 2002 låg det årlege talet på personar som hadde vore i kontakt med sosialkontoret på mellom 127 000 og 129 000. Dette tilsvarar knapt 3 prosent av befolkninga. I 2003 var knapt 135 400 personar i kontakt med sosialkontoret, medan talet i 2004 var redusert til 132 100. Den markerte auken frå 2002 til 2003 kjem i hovudsak av innføringa av introduksjonsstønaden, og eit felles rapporteringsskjema for dei to ordningane. Nedgangen frå 2003 til 2004 kjem i hovudsak av overgang til to separate rapporteringsskjema. Trass i auken i talet på mottakarar i 2003 og nedgangen i 2004 har delen av befolkninga som i kortare eller lengre periodar får sosialhjelp vore stabil på 3 prosent. Utmålinga av økonomisk sosialhjelp skjer ut frå inntekta til mottakaren, og dei samla inntektene og utgiftene i hushaldet. Tek ein barn og ektefellar med i berekninga, aukar delen av befolkninga til i underkant av 5 prosent. Dette tilsvarar det same nivået som i perioden 1999 til 2002, medan det er noko lågare enn 2003.

Den største gruppa av sosialhjelpsmottakarar har i ei årrekke vore i aldersgruppa 30-39 år, vel 27 prosent av mottakarane er i denne aldersgruppa. Ser ein aldersfordelinga blant mottakarane opp mot dei same aldersgruppene i befolkninga, er det i aldersgruppa 20-24 år det er flest sosialhjelpsmottakarar. Heilt sia 1998 har rundt 8 prosent av befolkninga i denne aldersgruppa fått sosialhjelp i ein kortare eller lengre periode av rapporteringsåret. Den nest største gruppa av mottakarar finn vi i den neste aldersgruppa 25-29 år. Vel 6 prosent av befolkninga i denne alders-

gruppa hadde vore i kontakt med sosialkontoret i 2004. Sjølv om delen av befolkninga innafor alle aldersgruppene har vore meir eller mindre stabil i fleire år, er det dei nemnde aldersgruppene som er mest påverka av innføringa av introduksjonsordninga. Dette kjem nok i stor grad av at unge innvandrarar tidlegare blei forsørgja av foreldra, medan dei no deltek i introduksjonsordninga og blir registrerte som sjølvstendige mottakarar.

Reduksjon i dei totale utgiftene

Totalt blei det i 2004 utbetalt vel 4,9 milliardar kroner til økonomisk sosialhjelp. Dette er ein reduksjon på knappe 2 prosent frå 2003. Reduksjonen kjem i hovudsak av at mottakarar av introduksjonsstønad og sosialhjelp i år blei skilde i to separate skjema. Kvaliteten på materialet frå mottakarar av introduksjonsstønad har vore for dårleg til at det har vore mogeleg å sjå beløpa frå dei to ordningane saman.

Kvar mottakar fekk i gjennomsnitt utbetalt 7 118 kroner per månad i 2004, medan tilsvarende beløp for 2003 var 7 768 kroner – begge beløpa i 2004-kroner. Reduksjonen i den månadlege utbetalinga kjem som for den totale utbetalinga av splittinga i to skjema og at introduksjonsstønaden blir utbetalt som ei individuell skattepliktig yting. Stønaden ligg derfor noko høgare enn sosialhjelpa som ikkje er skattepliktig. Ser ein derimot på den gjennomsnittlege utbetalinga for heile året, syner den at gjennomsnittsbeløpet har auka trass i splittinga i to skjema.

Dei fleste får stønad i ein kort periode

Dei siste åra har rundt 20 prosent av sosialhjelpsmottakarane fått økonomisk stønad i berre éin månad i året. Inkluderer ein mottakarar med stønad i to og tre månader, aukar delen til rundt 45 prosent. Ein stor del av mottakarane oppfyller altså lovas intensjon om at sosialhjelpa berre skal vere ei tilleggsyting som varer ein kort periode. Den gjennomsnittlege stønadslengda var i 2004 på 5,3 månader. Eit nivå som har vore stabilt på rundt fem månader sidan 2000. Sjølv om ein stor del av mottakarane berre får stønad i ein kortare periode, er det framleis ein relativt stor del som har behov for bistand ein større del av året.

Heilt sidan 2000 har om lag 10 prosent av mottakarane fått stønad gjennom heile året.

Det kan vere fleire grunnar til at personar får stønad i ein lengre periode i eit år, og uventa hendingar kan påverke behov for sosialhjelp hos personane når bare eit år blir lagt til grunn. For å få eit betre bilete av kor stor del av mottakarane som har eit vedvarande problem med eigenforsørging, bør ein følgje mottakarane over fleire år. Dette vil, i større grad enn for eit enkelt år, gjere det mogleg å kontrollere for om mottaket av den økonomiske stønaden er resultat av ei spesiell hending eller ikkje. Ser ein på kor mange av mottakarane med stønad i heile 2004 som òg fekk stønad i heile 2003 og 2002, finn ein at 2,6 prosent av mottakarane i 2004 òg hadde fått stønad i dei to førre åra. Bare ein svært liten del av mottakarane har altså eit langvarig problem med eigenforsørging. Ser vi på gruppa av mottakarar med stønad i ti månader eller meir i 2004, viser det seg at 8,6 prosent av desse òg hadde fått stønad i ti månader eller meir i 2003 og 2002.

Kvart år kjem ei rekkje nye personar i kontakt med sosialkontoret. Dei siste åra har delen av nye mottakarar lege på vel 35 prosent. Det har vore ein liten reduksjon i 2004, og delen ligg no på 33 prosent. Om dette kjem av splittinga på to ulike skjema er ikkje mogeleg å seie.

Årsverk i sosialtenesta

Ved utgangen av 2004 blei det registrert 5 395 stillingar i sosialtenesta. Dette omfattar berre dei årsverka som er knytt til dei tradisjonelle arbeidsoppgåvene retta mot råd, rettleiing og sosialforebyggjande arbeid, og mot tilbod til personar med rusproblem. Dersom ein òg inkluderer årsverka som er knytt til kommunale sysselsetjingstiltak, auka talet til 6 084 årsverk. Nesten 46 prosent av dei som arbeidde i sosialtenesta ved utgangen av 2004, hadde utdanning som sosionom eller barnevernspedagog. Ser ein på talet på tilsette i forhold til folketalet (18 år og over), låg gjennomsnittet for landet på 1,7 stillingar per 1 000 vaksne innbyggjarar i 2004.